

НУБІП України

НУБІП України

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

14.03 – КМР. № 1894 “С” 2020.12.01. 007 ПЗ

ФІЛОНЕНКА ВЛАДИСЛАВА ВІКТОРОВИЧА

2021 р.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет юридичний

УДК 343.611

НУБІП України

ПОГОДЖЕНО

Декан юридичного факультету
та

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри адміністративного

фінансового права

Яра О. С.

2021 р.

Курило В.І.

2021 р.

“ ”

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Кримінальна відповідальність за умисне вбивство при перевищенні меж
необхідної оборони»

Спеціальність

081 «Право»

(код і назва)

Освітня програма

Право

(назва)

Орієнтація освітньої програми

освітньо-професійна

НУБІП України

Гарант освітньої програми

д.ю.н., доцент

М.А. Дейнега

НУБІП України

Керівник магістерської кваліфікаційної

роботи к.ю.н., старший викладач

С.С. Ковальова

НУБІП України

Виконав

В.В. Філоненко

НУБІП України

КИЇВ – 2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет юридичний

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри адміністративного та
фінансового права

д.ю.н., професор
«_____» _____

Курило В.І.
2021 року

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ

Філоненка Владислава Вікторовича _____

(прізвище, ім'я по батькові)

Спеціальність _____

081 Право

(код, назва)

Освітня програма _____

Право

(назва)

Орієнтація освітньої програми _____

Освітньо-професійна

(освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Тема магістерської кваліфікаційної роботи: «Кримінальна відповідальність за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони» затверджена наказом ректора НУБіП України від «01» грудня 2020 р. № 1894 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру _____

«15» листопада 2021 р.

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи нормативно-правові акти, у сфері кримінальної відповідальності за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

- розглянути об'єктивні ознаки умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони;
- визначити суб'єктивні ознаки умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони;
- з'ясувати відмінності перевищенні меж необхідної оборони від стану необхідної оборони;
- проаналізувати відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони від умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання;
- дослідити відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони від умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке вчинене при перевищенні меж необхідної оборони.

Дата видачі завдання «01» грудня 2020 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної
роботи

(підпис)

С.С. Ковальова

(прізвище та ініціали керівника)

Завдання прийняв до виконання

(підпис)

В.В. Філоненко

(прізвище та ініціали студента)

РЕФЕРАТ

Філощенко В. В. Кримінальна відповідальність при перевищенні меж
необхідної оборони.

Кваліфікаційна магістерська робота студента магістратури за
спеціальністю «Право» (081) галузі знань «Право» (08). Національний
університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2021.

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена її метою і поставленими
завданнями. Вона складається зі вступу, двох розділів, які містять п'ять
підрозділів, висновків, списку використаних джерел (76 найменувань).
Загальний обсяг магістерської роботи – 80 сторінок, із яких список
використаних джерел – 9 сторінок.

Актуальність обраної теми магістерської кваліфікаційної роботи та її
значущість обумовлена тим, що норми кримінального законодавства стосовно
наявності обставин, що виключають злочинність діяння через неоднозначний
підхід до кримінально-правової оцінки вчиненого у стані необхідної оборони,
зокрема, щодо встановлення наявності ознак перевищення меж необхідної
оборони, далеко не завжди застосовуються органами правосуддя правильно.
Вказане часто призводить до того, що дії осіб, які діяли в стані необхідної
оборони визнаються неправомірними та особи, що їх вчинили, притягаються
до кримінальної відповідальності.

Крім того, в світлі останніх змін до чинного кримінального кодексу, та
введення поняття кримінального правопорушення, яке має дуалістичний
характер: злочин і кримінальний проступок, виникають нові проблеми
кваліфікації кримінальних правопорушень. Особливо це стосується випадків
несення військової служби чи правоохоронної діяльності. До цих пір, з точки
зору правоохоронної діяльності, залишаються спірними справи щодо
перевищення меж необхідної оборони в світлі подій Революції Гідності 2014
року (всі фігуранти отримали амністію законом від 21.02.2014 р.), а також є
резонансні справи, такі як справа Сергія Стерненка. Для розв'язання цих

практичних завдань, а також інших, суто теоретичних проблем кваліфікації, вважаємо за необхідне здійснити порівняльний аналіз кваліфікаційних ознак кримінальних правопорушень суміжних із перевищенням меж необхідної

оборони, а також зробити відступ у сферу судової практики. В комплексі це дасть змогу розкрити сутність проблеми кваліфікації перевищення меж необхідної оборони, а головне – окреслити кваліфікаційну «червону лінію» необхідних дій із самозахисту, які будуть достатніми для встановлення вини особи у вчиненні кримінального правопорушення.

В Розділі 1 Юридичний аналіз складу умисного вбивства при

перевищенні меж необхідної оборони нами було досліджено об'єктивні ознаки умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, та проаналізовано суб'єктивні ознаки умисного вбивства при перевищенні меж

необхідної оборони. Ми змогли зробити такий висновок, що загальним об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є суспільні відносини у сфері охорони життя людини. Родовим об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є життя особи. Безпосереднім об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є життя особи, яка своїми діями спричиняє стан необхідної оборони.

В Розділі 2 Відмежування перевищення меж необхідної оборони від

сумісних злочинів нами було визначено, що необхідною обороною розуміються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та

інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Разом з тим, перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому,

хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту.

Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони слід відмежовувати від умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання. Вказані злочини відрізняються за об'єктивною та суб'єктивною

сторонаю. Так, зокрема, якщо вбивство при перевищенні меж необхідної оборони – це вбивство з обов'язковою наявністю стану необхідної оборони,

то вбивства в стані сильного душевного хвилювання – це вбивство з обов'язковою наявністю стану сильного душевного хвилювання. Причому у злочинах за ст. 116 КК України, може бути розрив у часі між неправомірними

діями потерпілого й умисним вбивством у тих випадках, коли цей розрив був

обумовлений явищем нагромадження негативних емоцій з боку винного, який перебуває в стані сильного душевного хвилювання, а за ст. 118 – не може бути розриву у часі. Крім того, на відміну від умисного вбивства, відповідальність

за вчинення якого передбачена ст. 116 КК, обов'язковою ознакою суб'єктивної

сторони злочину, передбаченого ст. 118 КК, є мотив діяння - захист винною особою охоронюваних законом прав та інтересів від суспільно небезпечного досягання.

Ключові слова: умисне вбивство, перевищення меж необхідної оборони, умисне вбивство, необхідна оборона.

НУБІП УКРАЇНИ

НУБІП УКРАЇНИ

НУБІП УКРАЇНИ

ЗМІСТ

НУБІП України

ВСТУП..... 3

РОЗДІЛ 1 ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ УМИСНОГО

ВБИВСТВА ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ 3

НУБІП України

1.1. Об'єктивні ознаки умисного вбивства при перевищенні меж
необхідної оборони..... 6

1.2. Суб'єктивні ознаки умисного вбивства при перевищенні меж
необхідної оборони 15

Висновки до розділу 1 30

НУБІП України

РОЗДІЛ 2 ВІДМЕЖУВАННЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ ВІД СУМІСНИХ ЗЛОЧИНІВ..... 33

2.1. Відмінності перевищенні меж необхідної оборони від стану
необхідної оборони 33

НУБІП України

2.2. Відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної
оборони від умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання.... 43

2.3. Відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної
оборони від умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке вчинене при

НУБІП України

перевищенні меж необхідної оборони..... 59

Висновки до розділу 2 65

ВИСНОВКИ..... 67

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 72

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ВСТУП

Актуальність обраної теми дослідження. Як показує судова практика,

норми кримінального законодавства стосовно наявності обставин, що

виключають злочинність діяння через неоднозначний підхід до кримінально-

правової оцінки вчиненого у стані необхідної оборони, зокрема, щодо

встановлення наявності ознак перевищення меж необхідної оборони, далеко

не завжди застосовуються органами правосуддя правильно. Вказане часто

призводить до того, що дії осіб, які діяли в стані необхідної оборони

визначаються неправомірними та особи, що їх вчинили, притягаються до

кримінальної відповідальності.

Крім того, в світлі останніх змін до чинного кримінального кодексу, та

введення поняття кримінального правопорушення, яке має дуалістичний

характер: злочин і кримінальний проступок, виникають нові проблеми

кваліфікації кримінальних правопорушень. Особливо це стосується випадків

несення військової служби чи правоохоронної діяльності. До цих пір, з точки

зору правоохоронної діяльності, залишаються спірними справи щодо

перевищення меж необхідної оборони в світлі подій Революції Гідності 2014

року (всі фігуранти отримали амністію законом від 21.02.2014 р.), а також є

резонансні справи, такі як справа Сергія Стерненка. Для розв'язання цих

практичних завдань, а також інших, суто теоретичних проблем кваліфікації,

вважаємо за необхідне здійснити порівняльний аналіз кваліфікаційних ознак

кримінальних правопорушень суміжних із перевищенням меж необхідної

оборони, а також зробити відступ у сферу судової практики. В комплексі це

дасть змогу розкрити сутність проблеми кваліфікації перевищення меж

необхідної оборони, а головне – окреслити кваліфікаційну «червону лінію»

необхідних дій із самозахисту, які будуть достатніми для встановлення вини

особи у вчиненні кримінального правопорушення.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Ознаки перевищення меж

необхідної оборони неодноразово привертала увагу вітчизняних вчених. Так,

зокрема, вагомий внесок у розробку даної теми зробила Т. В. Столяр. Вивчали кримінальну відповідальність за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони також І. Беззуб, О. Ф. Бантишев, Ю. Герожаніна, О. М.

Лупіносова та ін. Однак більшість аспектів цієї проблематики вивчені побіжно.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері притягнення до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи.

Предметом дослідження виступає кримінальна відповідальність за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є комплексний аналіз кримінальної відповідальності за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення наступних завдань:

- розглянути об'єктивні ознаки умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони;

- визначити суб'єктивні ознаки умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони;

- з'ясувати відмінності перевищенні меж необхідної оборони від стану необхідної оборони;

- проаналізувати відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони від умисного вбивства в стані сильного душевного

хвилювання,

- дослідити відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони від умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке вчинене при перевищенні меж необхідної оборони.

Методологічну основу роботи склали філософські, загальнонаукові та спеціальні методи, які у поєднанні допомогли досягти виконання поставлених завдань. Методи аналізу та узагальнення судової практики дали змогу оцінити стан судочинства щодо притягнення до кримінальної відповідальності за

умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони. Порівняльно-правовий метод було використано під час огляду й вивчення науково-теоретичних та законодавчих положень, що стосуються кримінальної

відповідальності за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони. Статистичний метод був використаний при аналізі кількості кримінальних правопорушень в розрізі останніх п'яти років.

Структура та обсяг дипломної роботи. Структура магістерської роботи зумовлена предметом, метою та завданнями дослідження.

Магістерська робота складається із вступу, двох розділів якими охоплюються п'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (76 найменувань). Загальний обсяг дослідження 79 сторінок, у тому числі список використаних джерел – 9 сторінок.

Апробація результатів роботи: Окремі результати роботи відображені у наступних публікаціях:

Філоненко В. В. Ковальова С. С. Перевищення меж необхідної оборони: основні ознаки // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука".

Серія: "Юридичні науки". — 2021. — № 5. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-5-7267>

Філоненко В. Суб'єктивні ознаки вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. Сучасні тенденції розвитку публічного та приватного права в Україні. Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Київ, 23 березня 2021 р.) /

Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2021. 413с.

НУБІП УКРАЇНИ

РОЗДІЛ 1

ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ УМИСНОГО ВБИВСТВА ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ

1.1. Об'єктивні ознаки умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони

Важливу роль при кваліфікації будь-якого злочину відіграють об'єктивні ознаки злочину. Вони є передумовою підстави кримінальної відповідальності, а також підставою розмежування складів злочинів. Перш за все, слід зазначити, що до об'єктивних ознак відносять: об'єкт та об'єктивну сторону.

Об'єктом злочину вважається кримінально-правова категорія, яка використовується для позначення суспільних інститутів, яким завдано шкоду внаслідок вчинення кримінального, протиправного діяння (бездіяльності) [33, с. 71].

Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля та конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру й безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання

Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили (ст. 1 КК України) [32]. Тобто об'єктом охорони, згідно з КК України, є суспільні відносини, зокрема, права і свободи людини та громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довкілля, конституційний лад України, мир і безпека людства. Єдиною й дійсною підставою кримінальної відповідальності є наявність складу злочину, тобто сукупності ознак (об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочин, передбачений Кримінальним кодексом України [3, с. 70].

Причому, слід виокремити два явища та поняття про них: об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт злочину. Перше охоплює собою певні цінності до моменту злочинного посягання на них. Тобто про об'єкт кримінально-правової охорони можна говорити лише як про об'єкт можливого правопорушення (статика), а не як про елемент складу злочину, що вже вчинюється чи був вчинений (динаміка) [1, с. 104-105].

Важливе кримінально-правове значення має поділ об'єктів злочину на види. Зазвичай виокремлюють три їх види: загальний, родовий та безпосередній. Відповідно, загальним об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є суспільні відносини у сфері охорони життя людини. Родовим об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є життя особи. Безпосереднім об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є життя особи, яка своїми діями спричиняє стан необхідної оборони.

Слід зазначити, що об'єкт злочину є надзвичайно важливим, хоч і юридично рівнозначним обов'язковим елементом складу будь-якого кримінально протиправного та суспільно небезпечного діяння. Теоретичний аспект об'єкту злочину детально розроблено в юридичній науці, проте до цього часу точиться багато дискусій щодо його визначення. Інтереси, що охороняються, можуть мати реальний характер – життя, здоров'я, недоторканність володіння – або ідеальний – честь, релігійні почуття, гідність тощо. Ці інтереси можуть належати окремій особі, фізичній чи юридичній, чи окремим спільнотам, існуючим у державі, або всій сукупності суспільних факторів, всьому суспільству, або, нарешті, державі як юридично організованому цілому. Правоохорона може стосуватись як самого інтересу, захищаючи його безпосередньо від руйнування, знищення чи зміни, або охорона може бути спрямована на юридичне відношення особи до такого блага – охорона можливості та свободи володіти, розпоряджатись чи користуватись таким благом чи інтересом [3, с. 71].

Перейдемо до розгляду об'єктивної сторони, адже будь-яке злочинне посягання, певним чином впливаючи на матеріальний світ, має свою зовнішню сторону. Як кримінальний делікт розглядається тільки діяння, що знаходить своє відображення в зовнішньому світі і заподіює шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди суспільним відносинам. З цієї причини обов'язковою ознакою складу злочину визнається об'єктивна сторона, що вміщує основні зовнішні ознаки злочину. Об'єктивна сторона є основним конструктивним елементом будь-якого складу злочину. Саме в зовнішніх ознаках діяння знаходять своє безпосереднє відображення негативні установки винного щодо охоронюваних законом суспільних відносин.

Насамперед, зауважимо, що у науковій літературі існують різні підходи щодо визначення поняття об'єктивної сторони злочину. Так, наприклад, П. Л.

Фріс зазначає, що об'єктивна сторона складу злочину – це «сукупність ознак, які визначають зовнішню сторону злочину і характеризують суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), його шкідливі наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками, який обумовив настання останніх, а також місце, час, обстановку, спосіб, стан, знаряддя та засоби вчинення злочину» [71, с. 80-81]. М. І. Панов, надає наступне визначення:

об'єктивною стороною злочину є «зовнішня сторона (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою,

способом, а також засобами вчинення злочину». Ю. А. Дорохіна вважає, що об'єктивна сторона злочину – це система передбачених кримінальним законом зовнішніх ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також

характеризують зовнішню сторону посягання особи на суспільні відносини та є предметом її суб'єктивної оцінки [17, с. 52]. Г. В. Чеботарьова зазначає, що це система передбачених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній бік посягання особи на суспільні відносини та є предметом її

суб'єктивної оцінки. На думку авторки, таке (інтегроване) поняття об'єктивної сторони складу злочину глибше відображає її сутність та більш адекватно характеризує її зміст і межі, дозволяє, по-перше, зафіксувати системні зв'язки між елементами складу злочину, по-друге, виразити її відношення до цих елементів, по-третє, відобразити її реальний зміст, обмежений певним суб'єктивним ставленням особи, що вчиняє злочин, до його зовнішніх ознак [73, с. 253].

Об'єктивна сторона умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони відзначається:

- 1) діями у вигляді посягання на життя іншої людини;
- 2) наслідками у вигляді заподіяння їй смерті;
- 3) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідками;
- 4) певною обстановкою.

Стаття 118 КК України містить склад привілейованого умисного вбивства вбивства в разі перевищення меж необхідної оборони або перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, відповідальність за яке настає лише за умови, що здійснений винним захист явно не відповідав небезпечності посягання чи обстановці, яка склалася [53, с. 135]. Тобто обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного злочину є наявність стану необхідної оборони. Згідно з ч. 1 ст. 36 Кримінального кодексу України необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони [32].

Фактичною підставою виникнення стану необхідної оборони є вчинення насильства стосовно іншої особи. Так, наприклад, у справі № 202/1614/21 судом було встановлено, що: «Далі, обвинувачений, реально сприймаючи

активні дії потерпілого як загрозу для свого життя та здоров'я, реалізуючи своє право на необхідну оборону, вважаючи, що в обставині, що склалася реалізувати це право не має змоги без застосування ножа, діючи умисно, з

метою захисту власного життя та здоров'я від протиправних дій та суспільно-

небезпечного посягання, допустивши явну невідповідність свого захисту

характеру та небезпеці посягання, перевищуючи межі необхідної оборони,

оскільки останній мав можливість захиститись іншими достатніми для

припинення неправомірних дій засобами із заподіянням менш значної шкоди,

усвідомлюючи, що своїми діями, спрямованими на свій захист він спричинить

волевільство потерпілого та діючи із відповідними намірами, тримаючи у своїй

долоні правої руки ніж, знаходячись у безпосередній близькості, обличчя до

обличчя, до потерпілого, умисно наніс один удар в область черевної

порожнини останнього, тим самим спричинивши останньому тілесні

ушкодження у вигляді проникаючого колото-різаного поранення черевної

стінки з ушкодженням великого сальника, що супроводжувалося внутрішньою

та зовнішньою кровотечею з послідувачим розвитком маляорків'я внутрішніх

органів. Вказане тілесне ушкодження має ознаки тілесних ушкоджень тяжкого

ступеню тяжкості, як небезпечно для життя та перебуває у прямому

причинному зв'язку з настанням смерті потерпілого. Таким чином, дії

обвинуваченого виразилися у умисному волевільстві, вчиненого при перевищенні

меж необхідної оборони, тобто у вчиненні злочину передбаченому ст. 118 КК

України» [22].

В іншій справі, суд при винесенні відповідного вироку керувався тим,

що: «Обвинувачений помилково усвідомлюючи, що потерпілий реально може

заподіти шкоду життю та здоров'ю йому або членам його сім'ї, з метою

захисту від неправомірного посягання з боку потерпілого, перевищуючи межі

необхідної оборони, оскільки мав можливість захиститись іншими

необхідними та достатніми для припинення неправомірних дій засобами із

заподіянням менш значної шкоди потерпілому, усвідомлюючи, що своїми

діями, спрямованими на захист себе та своїх близьких він може спричинити

смерть потерпілого, діючи з відповідними намірами, з непрямым умислом, тримаючи в руках металеву монтировку (ломик), наніс один удар в ліву лобно-тім'яну область голови потерпілого та спричинив тілесні ушкодження у вигляді гематоми і крововиливів головного мозку.

Смерть потерпілого настала в результаті стиснення головного мозку на тлі субдуральної гематоми лівої передньої, середньої і задньої черепно-мозкових ямок черепа, множинних субарахноїдальних крововиливів м'яких мозкових оболонок 29.04.2020 в Любашівській ЦРЛ та знаходиться в прямому причинному зв'язку з отриманими ним 27.04.2020 тілесними ушкодженнями»

[24].

Загалом же, дослідження норм законодавства про кримінальну відповідальність дозволяє зробити висновок про те, що насильство в цих нормах має наступне значення:

1) Воно характеризує правову підставу окремих обставин, що виключають злочинність діяння. Це може бути суспільно небезпечне посягання, яке потребує негайного відвернення, вчинення іншою особою злочину, примус особи до певних кримінально-протиправних дій тощо.

2) Його застосування є підставою для «безмежного» використання сили для захисту (озброєний напад, напад групи осіб, протиправне насильницьке вторгнення в житло чи інше приміщення). В цих випадках особи не підлягають кримінальній відповідальності навіть у випадках спричинення смерті особі, яка здійснила напад.

3) Воно виступає підставою для притягнення до кримінальної відповідальності у разі перевищення меж в окремих обставинах, що виключають злочинність діяння. В цих випадках, насильство з захисту перетворюється в насильницькі дії, які кваліфікуються як конкретний злочин проти життя і здоров'я особи, хоча і вчинений при пом'якшуючих обставинах [72, с. 122].

А. В. Байлов вважає, що ознаками, притаманними об'єктивній стороні злочину, виступають суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність),

суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками, а також місце, час, спосіб, обстановка, знаряддя й засоби вчинення злочину [2, с. 20].

Розглянемо ці ознаки більш докладно. Згідно зі статтею 11 КК злочином визнається передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину. Із цього випливає, що будь-який злочин – це діяння (дія або бездіяльність), яке є суспільно небезпечним, протиправним, винним і вчиненим суб'єктом злочину [32].

Проаналізувавши положення ст. 118 КК України можна зробити висновок, що таке суспільно небезпечне діяння у даному випадку – це умисне вбивство. Слід зазначити, що українській теорії кримінального права немає єдиного зрозумілого трактування поняття «вбивство». Одні вважають, що вбивство – це протиправне умисне чи з необережності позбавлення життя іншої людини [3], с. 6], інші визначають його як протиправне умисне позбавлення життя іншої особи, вчинене суб'єктом злочину за відсутності обставин, що виключають протиправність такого діяння [7, с. 18]. Проте, як бачимо, серед вчених є однаковість у тому, що вбивство варто розуміти як позбавлення життя.

Цікаво, що вперше дано законодавче визначення цього поняття у КК України 2001 р. Відповідно до ч. 1 ст. 115 КК України вбивством є умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Тобто це умисне протиправне діяння (дія чи бездіяльність), що посягає на життя іншої людини та заподіює їй смерть.

Суспільно небезпечні (злочинні) наслідки відіграють дуже важливу роль при конструюванні тих чи інших складів злочинів, оскільки з вказівкою на них у законі і реальним їх настанням законодавець пов'язує момент закінчення відповідних суспільно небезпечних діянь. Законодавець при формулюванні норм кримінального права, визначенні суспільної небезпечки злочину, злочинності та караності враховує злочинні наслідки як засіб диференціації кримінальної відповідальності: чим тяжкіші наслідки, тим суворіша

відповідальність настає для винної особи. Крім того, залежно від їх настання визначаються і стадії вчинення злочинів, хоча при цьому ще й враховується обсяг реалізації злочинного наміру, однак об'єктивним його проявом завжди залишається злочинний результат [73, с. 253]. Звідси випливає, що суспільно небезпечні (злочинні) наслідки умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони – припинення життя та настання смерті особи, яка своїми діями спричиняє стан необхідної оборони. Тому досліджуваний злочин вважається закінченим з моменту настання смерті потерпілого.

Що стосується питання про причинний зв'язок у теорії кримінального права, то воно є дискусійним. Теоретичні розбіжності з приводу його визначення, видів зумовлені, перш за все, природою проблеми, що містить глибоко філософський характер. Це означає, що причинний зв'язок визнається об'єктивним зв'язком між явищами, який існує поза і незалежно від людської свідомості [34, с. 185-240; 62, с. 127].

Для правильного встановлення змісту об'єктивних ознак складу умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання, обов'язково слід встановити і коло потерпілих від такого складу злочину. Потерпілий визнається факультативною ознакою складу злочину і такою, яка має відношення до об'єкта злочину. Тому від того, наскільки точно встановлено коло потерпілих у складі досліджуваного злочину, залежить і правильне визначення безпосереднього об'єкта цього складу злочину. Адже якщо відповідно до закону потерпіла особа характеризується певними ознаками, тобто потерпілий є «спеціальним», то він визнається обов'язковою ознакою такого складу злочину і впливає на кримінально-правову кваліфікацію, а отже, і має кримінально-правове значення. Як слушно зауважується в наукових колах, у ст. 118 КК України передбачено два самостійні склади злочинів і потерпілий є розмежувальною ознакою в таких складах [44, с. 94].

В юридичній літературі наявна позиція, відповідно до якої посягаючою може визнаватись як особа, наділена всіма ознаками суб'єкта складу

кримінального правопорушення, а також особа, яка не наділена всіма такими ознаками, а саме — особа, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, неосудна особа тощо. Проте не отримало

належного вирішення питання, кого слід вважати посягаючим при захисті від діянь, наприклад, групи осіб, якщо її учасники виконують різні ролі.

Наприклад, група з декількох осіб вчиняє розбій з проникненням у житло. Один з учасників групи виконує у групі виключно роль водія. Виникає питання про можливість заподіяння йому шкоди у стані необхідної оборони,

адже, з одного боку, він є учасником групи, з іншого — дій, які утворюють

об'єктивну сторону складу злочину, вчинюваного групою, така особа не вчиняє. Такі ситуації повинні вирішуватись за правилом, що посягаючою повинна визнаватись лише особа, яка вчиняє дії, котрі утворюють об'єктивну сторону посягання.

Альтернативним потерпілим, який прямо не називається у ст. 118 КК України, у складі умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є особа, дії якої були неправильно оцінені винним як суспільно небезпечні (у стані уявної оборони). Саме враховуючи цю категорію

потенційних потерпілих, обмежувати безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 118 КК України, суспільними відносинами з приводу охорони життя лише «нападника» є неправильним. У той же час слід все-таки враховувати, що не може виступати потерпілим у складі аналізованого

злочину третя особа (окрім особи, дії якої були неправильно оцінені винним як суспільно небезпечні), навіть у випадках, коли шкода їй заподіюється в ситуації необхідної оборони чи затримання особи, що вчинила злочин.

При цьому можна розрізнити такі ситуації:

1) особа умисно заподіює шкоду третій особі. Наприклад, громадянин заподіює смерть особі, яка перешкоджає йому відвернути посягання. У цьому випадку оцінка заподіяної шкоди повинна базуватись в межах рівня суспільної небезпеки посягання;

2) при обороні відбувається відхилення дії, у результаті чого шкода заподіюється стороннім особам. У такому випадку особа, яка обороняється, або взагалі не підлягає відповідальності при наявності казусу, або може відповідати за необережний злочин [3, с. 77–88].

Як слушно зауважується в науковій літературі, за будь-якого нападу, особливо несподіваного, особа може бути налякана і у будь-якому разі вона не може навіть припускати, яку кінцеву мету має нападник, що він хоче і може щодо неї зробити [4, с. 296].

1.2. Суб'єктивні ознаки умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони

Крім об'єктивних, вагоме значення також мають суб'єктивні ознаки злочину, серед яких: суб'єкт та суб'єктивна сторона.

Суб'єкт злочину в кримінальному законодавстві є одним із обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення. Відсутність у діянні ознак суб'єкта злочину, встановлених кримінальним законом, свідчить про відсутність складу злочину. У кримінально-правовій літературі радянських і пострадянських часів одностайною є думка, що суб'єктом злочину є особа, що вчинила передбачене кримінальним законом суспільно-небезпечне діяння і яка підлягає кримінальній відповідальності. Згідно з ч.1 ст. 18 КК суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність [32].

Трактування суб'єкта злочину вітчизняними науковцями та законодавством України зводиться до розуміння фізичної особи, до якої можуть бути застосовані ознаки суб'єкта злочину, а саме: осудність, досягнення відповідного віку, наявність статусу фізичної особи [52, с. 292].

Так, наприклад, суб'єктом злочину, за визначенням П. С. Матишевського, є фізична особа, яка вчинила заборонене кримінальним законодавством діяння

у віці, з якого може настати кримінальна відповідальність, і яка усвідомлювала суспільну небезпечність такого діяння і керувала ним [38, с. 123].

Кримінальний закон і теорія кримінального права розрізняють два види суб'єктів злочину – загальний і спеціальний. Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Дане визначення закріплене в ч. 2 ст. 18 КК. Ознаки спеціального суб'єкта доповнюють загальне поняття суб'єкта злочину, виступаючи як додаткові. Ці спеціальні ознаки можуть бути різними, наприклад службове становище, професія (лікар), певна діяльність (підприємець), родинні стосунки (мати новонародженої дитини) та ін. [29, с. 133].

Суб'єкт умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони – загальний. Адже, як слушно зауважує Т. Столяр, право на необхідну оборону у рівній мірі є у всіх осіб незалежно від професійної або іншої спеціальної підготовки та службового становища та не містить винятків, які обмежують або розширюють можливість його використання для службових осіб [Ошибки! Источник ссылки не найден., с. 130].

Як загальний, так і спеціальний суб'єкт злочину характеризується наявністю певних обов'язкових ознак, які є обов'язковими для характеристики суб'єкта будь-якого складу злочину, а саме:

- а) суб'єкт злочину – фізична особа,
- б) осудна особа,

в) особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [37, с. 6; 40, с. 29].

Суб'єктом даного злочину є фізична, осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилося 16 років і яка перебуває у стані необхідної, оборони, що вчинила злочин.

Важливо відзначити, що суб'єкт, який діє в стані необхідної оборони, повинен бути осудним [56, с. 173]. Осудною, відповідно до законодавства України, визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати

свої дії (бездіяльність) і керувати ними [32]. Тобто закріплене в законі поняття осудності припускає наявність нерозривної сукупності двох здатностей:

- 1) здатності усвідомлювати свої дії (бездіяльність);
- 2) здатності керувати ними.

Осудність, з одного боку, визначається як здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними (тобто здатність бути винним і відповідальним), з другого боку, як психічний стан особи під час вчинення правопорушення. Кримінальний закон карає злочинця не за те, що він психічно здоровий, а за умови, що він психічно здоровий. Проте, явним недоліком багатьох визначень осудності є те, що осудність досить часто ототожнюється з психічним здоров'ям, адже у особи може бути присутній і певний розлад або аномалія психіки, що впливали на його дії (бездіяльність) під час вчинення злочину [69, с. 52].

Оскільки неосудні особи не є суб'єктами злочину, то й кримінальної відповідальності бути не може, оскільки не буде й складу злочину, передбаченого статтею 118 ККУ. Адже відповідно до ККУ України, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Не підлягає покаранню також особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню. Проте посягання таких осіб, якщо воно викликане протизаконним насильством з їх боку, може створювати у особи стан сильного душевного хвилювання.

Суб'єктивна сторона складу злочину – це характеристика внутрішньої сторони злочину, установлення якої дає можливість виявити психологічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Саме суб'єктивна сторона складає основну частку доказової діяльності і тим самим викликає основні дискусії між сторонами в кримінальному процесі [61, с.161]. Суб'єктивна сторона умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони може проявлятися у формі прямого або непрямого умислу [76, с. 68].

Обов'язковою ознакою цього елемента складу злочину є, як відомо, вина, яка може бути виражена у формі умислу або необережності. Факультативними ознаками суб'єктивної сторони виступають мотив та мета особи при вчиненні відповідних діянь. Інколи до факультативних ознак відносять й емоційний стан винної особи. Таке розмежування на основні та факультативні ознаки в Загальній частині кримінального права показує, що найбільш важливою визнається необхідність саме загального встановлення психічного ставлення особи до вчинення суспільно небезпечного діяння та його наслідків, а більш детальне встановлення конкретної причини виникнення такого психічного стану (мотив), результату, який планує отримати така особа, учиняючи відповідні дії (ціль), стають обов'язковими тільки при визначенні їх у кримінально-правових нормах Особливої частини кримінального права. Це має своє відображення і в законодавстві про кримінальну відповідальність.

Так, у чинному КК України існує окремий розділ V «Вина та її форми», в якому систематизовані три статті: ст. 23 «Вина», ст. 24 «Умисел і його види» і ст. 25 «Необережність та її види». Законодавець визначає, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23). У свою чергу, умисел поділяється на прямий і непрямий (ст. 24 КК). А необережність поділяється на кримінальну протиправну самовпевненість та кримінальну протиправну недбалість (ст. 25 КК). Такі законодавчі визначення,

як і вище наведені теоретичні положення, потребують у кожному конкретному випадку вчинення злочину необхідності встановлювати психічне ставлення особи до таких дій чи наслідків від подібних дій. Але більш детальний аналіз

указаних законодавчих положень виявляє, що між необхідністю встановлення ставлення до дій та наслідків від таких дій існує різниця. Наприклад,

необхідність установа ставлення до суспільно небезпечного характеру своїх дій закріплена при визначенні прямого і непрямого умислів та злочинної самовпевненості. У той же час необхідність установа ставлення до

суспільно небезпечних наслідків закріплена при визначенні всіх видів умислу

та необережності. Така позиція законодавця свідчить, на нашу думку, про те,

що, незважаючи на встановлену «рівність» у психічному ставленні винної особи щодо дії або щодо наслідків та відсутність деталізації цього залежно від

конструкції складу злочину, законодавець усе ж таки диференціює «своє»

ставлення до цих складових. Так, ставлення людини до своїх дій потрібно

встановлювати у трьох випадках з чотирьох, які закріплені в законодавчих визначеннях умислу та необережності. А ставлення людини до суспільно

небезпечних наслідків потрібно встановлювати в усіх чотирьох випадках. Це

дає можливість припустити, що вірогідне ставлення людини саме до

очікуваних нею наслідків від своїх дій, бажання отримати від своїх дій певні

результати дає можливість більш точно оцінювати психічне ставлення особи і до самих суспільно небезпечних дій у загальному розумінні цього поняття [61,

с.161-162].

Під формою вини розуміють установлене законом певне сполучення інтелектуальних і вольових ознак, які свідчать про ставлення винної особи до вчинюваного нею діяння (дії чи бездіяльності) та його наслідків.

Кримінальний закон встановлює такі форми вини, як умисел (ст. 24 КК) і

необережність (ст. 25 КК). У свою чергу, законодавцем умисел поділяється на

прямий і непрямий, необережність – на злочинну самовисвєненість та злочинну недбалість.

Юридичне значення форми вини залежить від її впливу на ступінь суспільної небезпеки діяння, а саме: форма вини:

а) являє собою суб'єктивну межу, яка відділяє злочинну поведінку від незлочинної (у випадках невинного заподіяння суспільно небезпечних наслідків та необережного вчинення діянь, караних лише в разі умисного їх вчинення);

б) визначає кваліфікацію злочину у випадках, коли на її підставі здійснюється диференціація кримінальної відповідальності;

в) є підставою для індивідуалізації покарання за діяння, які можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності.

За часом виникнення і формування відрізняють умисел заздалегідь обдуманий і такий, що раптово виник. За заздалегідь обдуманого умислу мета і мотив вчинити злочин та його безпосередня реалізація відокремлені між

собою певним проміжком часу, протягом якого винний розробляє план вчинення злочину, обмірковує його деталі, обирає спосіб, час і місце вчинення [29, с. 150]. Заздалегідь обдуманий умисел характеризується тим, що виникає він у винної особи до початку вчинення злочину. Умисел, що раптово виник,

формується безпосередньо перед самим початком вчинення злочину і відразу реалізується. Одним видом умислу, що виник раптово, є афектований, тобто такий, що виникає у процесі сильного душевного хвилювання під впливом тих чи інших обставин, найчастіше внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого [30, с. 142]. Особливістю злочину,

передбаченого ст. 118 КК є те, що умисел на вчинення злочину завжди виникає при перевищенні меж необхідної оборони, раптово для винного. Отже, за часом виникнення умисел у даному злочині є таким, що раптово виник, і іншим бути не може.

Особливістю злочину, вчиненого з перевищенням меж необхідної оборони, є специфіка його мотиву, а саме прагнення захистити інтереси особи, держави, суспільні інтереси, життя, здоров'я чи права того, хто обороняється, чи іншої особи від суспільно небезпечного посягання. Намір захистити

особисті чи суспільні інтереси від злочинного посягання є визначальним мотивом не тільки у разі необхідної оборони, а й при перевищенні її меж. При цьому перевищення меж оборони може бути зумовлене й іншими мотивами,

наприклад: наміром розправитися з нападником через учинений ним напад,

страхом тощо. Проте існування різних мотивів не змінює того, що мотив

захисту є основним стимулом, який визначає поведінку особи, яка перевищила межі необхідної оборони. Мотивація дій винного при перевищенні меж необхідної оборони має бути в основному зумовлена захистом від суспільно

небезпечного посягання охоронюваних законом прав та інтересів [48]. У разі,

коли визначальним у поведінці особи було не відвернення нападу та захист, а

бажання спричинити шкоду потерпілому (розправитися), такі дії за своїми ознаками не становлять необхідної оборони, вони набувають протиправного

характеру і мають розцінюватись на загальних підставах [48].

Слід підкреслити, що особа має право на необхідну оборону у випадках

вчинення суспільно небезпечного посягання, яке потребує негайного його відвернення або припинення шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди. У

нормі закону не зазначено форми вини таких дій. Слід нагадати, що до

суспільно небезпечного діяння належать і випадки поведінки осіб, які не

мають ознак суб'єкта злочину (неосудні, не досягли віку кримінальної відповідальності). У цих випадках взагалі не постає питання про форму вини у злочині.

Таким чином, насильство є важливою ознакою, яка в більшості випадків

характеризує суспільно небезпечне діяння як підставу необхідної оборони.

Його вид, характер і ступінь суспільної небезпечності визначає межі необхідної оборони, характер дій особи, яка захищається, і особливості

кримінальної відповідальності такої особи.

Насильство характеризує і випадки перевищення меж необхідної

оборони. Відповідно до ч. 3 ст. 36 КК України, перевищенням меж необхідної оборони є умисне завдання тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не

відповідає небезпечності посягання або обставині захисту. Перевищення меж

необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 КК України. Цими випадками є вбивство у випадку перевищення меж необхідної оборони та нанесення тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони.

Таким чином, кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони настає лише у випадках дій, схарактеризованих фізичним насильством. Такі випадки називаються «ексцесами необхідної оборони».

Виділяють два види ексцесу. Перший вид – перевищення меж припустимої шкоди, наявне у тих випадках, коли у разі захисту від посягання відносно невеликої суспільної небезпечності особа, яка захищалася, умисно заподіє тому, хто посягає, смерть або завдає йому тяжких тілесних ушкоджень.

Така шкода (наслідки насильницьких дій) винної особи явно не відповідає небезпечності посягання на неї. Другий вид ексцесу – перевищення

меж достатньої шкоди, наявний у випадках, коли особа, яка захищається, усвідомлює свою очевидну перевагу над особою й умисно завдає тяжкої шкоди, яка є явно більшою, ніж та, що є достатньою у сприятливій обстановці захисту. Пункт 5 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про необхідну оборону» No 1 від 26.04.2002 року визначає,

що для того, щоб встановити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди мають враховувати не лише відповідність чи невідповідність знярядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, які могли вплинути на

реальне співвідношення сил, зокрема, місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини. Якщо суд визнає, що в діях особи є перевищення меж необхідної оборони, у вироку слід зазначити, в чому саме воно полягає [51].

У науці існують й інші думки щодо визначення перевищення меж необхідної оборони. Зокрема, О.М. Попов під таким «перевищенням» розуміє умисне заподіяння особі, яка посягає, смерті або тяжкої шкоди здоров'ю у разі

захисту від суспільно небезпечного посягання невеликої або середньої тяжкості, а також у випадку захисту від тяжкого або особливо тяжкого посягання, якщо його можна припинити в інший спосіб [45, с. 27-28]. На наш

погляд, урахування ступеня тяжкості злочинуд час оцінки меж необхідної оборони є не обґрунтованим. Слід урахувувати не лише вид і розмір

кримінального покарання за злочин, а всі обставини його вчинення, в тому числі і характеристики особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, і особи, яка захищається. Тому законодавча редакція чорми про перевищення меж

необхідної оборони є більш правильною та обґрунтованою. Конкретні прояви

насильства є важливою підставою для існування окремих (спеціальних) видів необхідної оборони. Ці види оборони характеризуються тим, що в них відсутні межі оборони, і заподіяння будь-якої, навіть найтяжчої шкоди, не тягне за собою кримінальної відповідальності особи, яка захищається. Вони

передбачені ч. 5 ст. 36 КК України. Згідно з нею, не є перевищенням меж

необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення

протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення,

незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає. Розглянемо ці види необхідної оборони.

Насильство характеризує такий вид суспільно небезпечного діяння, як

напад. Особливістю досліджуваного нами нападу є той факт, що він

вчиняється із застосуванням зброї або є нападом групи осіб. Зброя, яку використовують у разі нападу, може бути вогнепальною, холодною військовою, мисливською і спортивною, саморобною і переробленою (обрізи).

Це можуть бути пневматичні, газові рушниці, пістолети, револьвери, металльні,

електрошокові чи інші аналогічні пристрої тощо. Такі дії осіб у разі нападу

характеризуються як психічним, так і фізичним насильством. Напад групи осіб

включає в себе застосування насильства з боку двох або більше осіб, дії яких можуть бути тотожними або не збігатися. У свою чергу, насильницьке

вторгнення в житло чи приміщення визначають як проникнення в житло всупереч волі особи, яка перебуває в ньому. До того ж, до такої особи чи осіб застосовується психічне чи фізичне насильство.

Ми погоджуємося з Т.В. Столяр, яка зазначає, що для використання положення частини 5 статті 36 КК України щодо застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для відвернення протиправного насильницького вторгнення в житло чи інше приміщення, потрібно зазначити спрямованість посягання саме на особу, а не на її житло. Адже, насильство – це завжди певний вплив на людину (фізичний чи психічний), а не на предмети (неможливо застосувати насильство до неживих предметів). Законодавець чітко зазначає «відвернення протиправного вторгнення у...». Житло чи інше приміщення в цьому випадку є тим місцем, куди той, хто посягає, здійснює своє вторгнення [55, с. 14].

У зв'язку з тим виникає проблема кримінально-правової оцінки діяння особи, яка захищається із застосуванням зброї, що у неї зберігається незаконно. Як справедливо зауважує В.В. Орехов, щодо цієї ситуації виникає два важливих питання:

- 1) чи впливає ця обставина на вирішення питання про правомірність дій того, хто захищається;
- 2) чи слід притягати особу до відповідальності за незаконний обіг вогнепальної зброї [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 107].

Із цього приводу існують різні думки. Зокрема, В.А. Владимиров наголошує, що, незалежно від того, правомірно чи з перевищенням меж необхідної оборони особа застосувала зброю, не маючи права зберігати її, вона вчиняє злочин і має нести відповідальність за незаконне поводження зі зброєю [14, с.161]. Іншу позицію має І.С.Тишкевич. Він зазначає, що відповідальність за незаконне поводження зі зброєю особи, яка її застосувала під час необхідної оборони, має наставати тоді, коли особа перевищила межі необхідної оборони, або якщо особа, застосувавши зброю для правомірного захисту, не з'являється зі зізнанням і продовжує володіти зброєю [51].

На наш погляд, незаконне зберігання вогнепальної зброї є самостійним злочином, за який передбачена кримінальна відповідальність у ст. 263 КК України. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими пристроями. Частина 3 згаданої статті визначає умови звільнення

від кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину. Такими умовами є добровільне здавання органам влади відповідних предметів. До

того ж, добровільним здавання є тоді, коли воно вчинене за власною волею, незалежно від мотивів, однак не у зв'язку з тим, що органами влади виявлено

факт зберігання цих предметів. Потрібно також, щоб особа здала всю наявну

у неї зброю та інші предмети, щодо яких вчинялися незаконні дії. Якщо особа викрала чи привласнила зброю, то потрібно додатково кваліфікувати її дії

згідно зі ст. 262 КК України – Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних

матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем. Особа, яка захищалася відповідними предметами під

час необхідної оборони, має підлягати відповідальності за зазначеними нормами законодавства про кримінальну відповідальність. У науці

запропоновано значно розширити коло випадків, у яких можливе заподіяння

необмеженої шкоди. Це в першу чергу стосується найбільш небезпечних проявів насильства. Зокрема, І.Е. Звечаровський та С.В. Пархоменко

пропонують йти шляхом каузального визначення випадків правомірного застосування

необмеженої сили, яка пов'язана із завданням шкоди, включаючи спричинення смерті особі, яка посягає. До таких випадків вони

відносять: напад (посягання) із загрозою спричинення або спричиненням смерті, тяжкої шкоди здоров'ю, сексуального посягання, яке супроводжується

насилом, розбійного нападу, грабежу, крадіжки в нічний час двома або більше особами [20, с.111].

С.В. Пархоменко визначає, що можливим є застосування необмеженої сили в таких випадках: від спричинення смерті або загрози її спричинення; від спричинення тяжкої шкоди або загрози її спричинення; від сексуального

посягання, від крадіжки з житла або приміщення, яка вчиняється двома або більше особами з проникненням у житло або приміщення; від розбійного нападу; від озброєного нападу. Використання будь-якої сили проти нападу є

правомірним також для попередження проникнення в житло або приміщення в нічний час шляхом злomu або насильства. Використання будь-якої сили із застосуванням технічних або інших засобів оборони, в тому числі і за відсутності того, хто обороняється, на місці нападу, є правомірним за умови, коли ці засоби в звичайній обстановці не створюють небезпеки заподіяння шкоди особам, які не здійснюють напад.

Використання сили проти нападу є неправомірним, якщо особа допускає очевидну для всіх невідповідність між обороною та нападом [43, с. 219]. Існує й інша думка щодо правової оцінки цієї частини. Зокрема, П.С. Берзін взагалі

пропонує виключити ч. 5 зі статті 36 КК України [6, с. 26]. Нещодавно прийнятий КК Республіки Казахстан у ч. 3 ст. 32 визначає такі випадки, в яких необхідна оборона є необмеженою: якщо посягання спрямоване на життя людини; якщо має місце озброєний напад, у разі застосування насильства, небезпечного для життя особи, яка обороняється, або інших осіб; у випадку безпосередньої погрози застосування насильства, небезпечного для життя особи, яка обороняється, або інших осіб [63].

На наш погляд, дуже складно визначити весь спектр ситуацій, у яких можливе застосування необмеженої сили. Як ми бачимо, і в законодавствах

інших країн вони різні. Тому наявність перевищення меж необхідної оборони

має встановлюватися з урахуванням положень ст. 36 КК України. І чим небезпечніше фізичне насильство або загроза його застосування, тим більшу шкоду можна заподіяти тому, хто посягає. Що ж стосується спеціальних видів

необхідної оборони, то в українському законодавстві про кримінальну

відповідальність зібрано найбільш поширені й оптимальні випадки таких

посягань. І всі вони обов'язково характеризуються насильством з боку посягаючого. Тому і для цих випадків насильство є тією обставиною, що визначає характер дій особи, яка захищається.

Наприкінці слід зупинитися ще на одному важливому питанні. У науці кримінального права висловлено позицію про те, що вбивство у випадку перевищення меж необхідної оборони не можна називати «вбивством». У

цьому випадку йдеться про «заподіяння шкоди». Її автор наголошує, що називати «вбивство» людину, яка захищала свої охоронювані інтереси або

інтереси інших осіб, але перевищила межі оборони, щонайменше аморально.

До того ж, не йдеться про випадки розправи над тим, хто посягає і вже припинив напад. Вагомим аргументом, що підтверджує згадану позицію, є

віднесення цього діяння до злочинів невеликої тяжкості, тоді як усі інші

вбивства, в тому числі й привелійовані, належать до злочинів іншої тяжкості

[21, с. 9]. На наш погляд, про заподіяння шкоди може йтися лише у випадках вчинення злочину з необережності, а зазначений злочин є умисним. Такої

самої позиції дотримується і О.С. Сотула, який наголошує, що випадки

умисного позбавлення життя іншої людини потрактовуються лише як

вбивство, що ж до санкцій, то, на відміну від інших привелійованих вбивств,

мотивація дій винного у разі перевищення меж необхідної оборони має бути

головним чином зумовлена захистом від суспільно небезпечного посягання на

охоронювані законом права та інтереси, чим і зумовлена найменша санкція

цієї норми серед усіх видів вбивств [54, с. 343].

Таким чином, насильство є категорією не тільки Особливої, а і Загальної частини законодавства про кримінальну відповідальність нашої країни. Воно

є важливою ознакою, яка характеризує правову підставу необхідної оборони.

Його характер і ступінь істотно впливає на визначення меж необхідної

оборони, а в окремих випадках дає підстави для «безмежної» необхідної

оборони. Тільки ті дії, які перевищують межі необхідної оборони можна

назвати насильницькими. Кримінальна відповідальність за них має певні

особливості і регулюється не тільки нормами Особливої, а і нормами Загальної

частини законодавства про кримінальну відповідальність нашої країни.

Кримінальне фізичне та психічне насильство мають істотне значення і у випадках інших обставин, що виключають злочинність діяння.

Якщо звернутися до судової практики, то якраз суб'єктивна частина кримінального правопорушення стає перешкодою у визначенні та кваліфікації діяння. Судам необхідно оцінювати, чи не були тяжкі тілесні ушкодження спровоковані діями іншої особи, оскільки якщо заподіяному тяжкому тілесному ушкодженню або умисному вбивству передувала атака, то за наявності визначених у ст. 36 КК підстав у діяч особи може бути констатовано необхідну оборону. Наприклад, вирок м. Кіровоградського районного суду від 04 грудня 2013 року Ш. визнано винуватою у вчиненні умисного вбивства, зокрема у тому, що, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин під час сварки із потерпілим завдала йому зі значною силою один удар у грудну клітку ліворуч, у результаті чого потерпілому було заподіяно тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило його смерть.

Ухвалою Апеляційного суду Кіровоградської області від 11 березня 2014 року вирок суду першої інстанції змінено та пом'якшено покарання. Ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах ВССУ від 27 серпня 2015 року зазначені вирок та ухвала були змінені у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону з огляду на те, що суди першої та апеляційної інстанції безпідставно не взяли до уваги висновки судово-медичної та комплексної судово-психіатричної експертизи. Відповідно до висновку судово-медичної експертизи в день вчинення злочину потерпілий, будучи у стані алкогольного сп'яніння, застосував до підсудної насильство, тим самим спричинивши легкі тілесні ушкодження, тримаючи її за волосся та поваливши на підлогу, під час чого підсудна схопила ніж, який лежав на столі, та виставила перед собою. При цьому відповідно до висновку комплексної судово-психіатричної експертизи підсудна знаходилась в емоційному стані стресу та фрустрації. У своїй ухвалі ВССУ зазначив, що викладені обставини свідчать про те, що потерпіла зазнала суспільно небезпечного посягання достатньої інтенсивності з боку співмешканця, яке було реальним, і внаслідок його попередньої поведінки мала підстави побоюватись за своє життя, тобто

перебувала у стані необхідної оборони. Водночас застосований засіб захисту та заповнення шкоди у виді позбавлення життя потерпілого не відповідали суспільній небезпеці посягання, а отже, Щ. вийшла за межі необхідної оборони. На підставі викладеного ВССУ перекваліфікував дії Щ. з ч. 1 ст. 115 КК на ст. 118 КК (№ 5-1170км15) [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Результати аналізу судової практики свідчать про те, що суди ретельно дотримуються вимог кримінального процесуального закону під час розгляду кримінальних проваджень стосовно злочинів проти життя особи, тому випадки його неправильного застосування є поодинокими. Зокрема, траплялися окремі випадки, за яких формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, суперечило фактичним обставинам вчинення злочину та не ґрунтувалось на доказах, наявних у матеріалах кримінального провадження.

Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК у разі визнання особи винуватою у мотивувальній частині вироку викладається формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням місця, часу, способу вчинення та наслідків кримінального правопорушення, форми вини і мотивів. Неправильне формулювання обвинувачення, яке визнане судом доведеним, є істотним порушенням кримінального процесуального закону.

Зокрема, вирокком Вінницького міського суду Вінницької області від 29 листопада 2013 року [10] А. визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК. Згідно з формулюванням обвинувачення, викладеного у мотивувальній частині цього вироку, підсудний А., маючи на меті позбавити життя потерпілого, який був його батьком, умисно наніс декілька ударів кулаками в життєво важливий орган - ділянку голови потерпілого, від чого останній впав із танку та помер на місці події. Проте відповідно до висновку судово-медичної експертизи причиною смерті стала черепно-мозкова травма, а саме - багатоуламковий перелом тім'яно-скронево-потиличної ділянки та лінійний перелом в правій тім'яній ділянці, які, як вказує експерт, неможливо нанести кулаком - тобто шляхом вчинення дій, зазначених у формулюванні обвинувачення у вирокі суду.

Таким чином, сформульоване судом обвинувачення А., зокрема в частині способу вчинення вбивства, є хибним, оскільки не ґрунтується на доказах, які є в матеріалах кримінального провадження, що стало підставою для скасування вироку суду першої інстанції ухвалою Апеляційного суду Вінницької області від 06 березня 2014 року (№ 11/772/37/2014). Таким чином, формулюючи обвинувачення, визнане доведеним, суд має посылатись винятково на докази, що наявні у матеріалах кримінального провадження і не брати до уваги суб'єктивні ознаки при відсутності достатнього комплексу доказів, які їх підтверджують.

Висновки до розділу 1

Отже, загальним об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є суспільні відносини у сфері охорони життя людини. Родовим об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є життя особи. Безпосереднім об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є життя особи, яка своїми діями спричиняє стан необхідної оборони.

Об'єктивна сторона умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони відзначається:

- 1) діями у вигляді посягання на життя іншої людини;
- 2) наслідками у вигляді заподіяння їй смерті;
- 3) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідками;
- 4) певною обстановкою.

Для правильного встановлення змісту об'єктивних ознак складу умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання, обов'язково слід встановити і коло потерпілих від такого складу злочину. Потерпілий визнається факультативною ознакою складу злочину і такою, яка має відношення до об'єкта злочину. Тому від того, наскільки точно встановлено

коло потерпілих у складі досліджуваного злочину, залежить і правильне визначення безпосереднього об'єкта цього складу злочину. Адже якщо відповідно до закону потерпіла особа характеризується певними ознаками,

тобто потерпілий є «спеціальним», то він визнається обов'язковою ознакою такого складу злочину і впливає на кримінально-правову кваліфікацію, а отже, і має кримінально-правове значення.

Суб'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є фізична, осудна особа, що вчинила злочин перебуваючи у стані необхідної оборони та досягнувши 16 років. Оскільки неосудні особи не є суб'єктами злочину, то й кримінальної відповідальності бути не може, оскільки не буде й складу злочину, передбаченого статтею 118 ККУ. Адже відповідно до ККУ України, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час

вчинення суспільно небезпечного діяння, перебувала в стані неосудності,

тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи

медичного характеру. Не підлягає покаранню також особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися

примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню. Проте посягання таких осіб, якщо воно викликане провизаконним насильством з їх боку, може створювати у особи стан сильного душевного хвилювання.

Суб'єктивна сторона умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони може проявлятися у формі прямого або непрямого умислу.

При цьому, особливістю злочину, вчиненого з перевищенням меж необхідної оборони, є специфіка його мотиву, а саме прагнення захистити інтереси особи, держави, суспільні інтереси, життя, здоров'я чи права того, хто обороняється,

чи іншої особи від суспільно небезпечного посягання. Намір захистити особисті чи суспільні інтереси від злочинного посягання є визначальним мотивом не тільки у разі необхідної оборони, а й при перевищенні її меж. При цьому перевищення меж оборони може бути зумовлене й іншими мотивами, наприклад: наміром розправитися з нападником через учинений ним напад, страхом тощо. Проте існування різних мотивів не змінює того, що мотив захисту є основним стимулом, який визначає поведінку особи, яка перевищила межі необхідної оборони. Мотивація дій вищого при перевищенні меж необхідної оборони має бути в основному зумовлена захистом від суспільно небезпечного посягання охоронюваних законом прав та інтересів. У разі, коли визначальним у поведінці особи було не відвернення нападу та захист, а бажання спричинити шкоду потерпілому (розправитися), такі дії за своїми ознаками не становлять необхідної оборони, вони набувають протиправного характеру і мають розцінюватись на загальних підставах.

НУБІП УКРАЇНИ

НУБІП УКРАЇНИ

НУБІП УКРАЇНИ

НУБІП УКРАЇНИ

НУБІП УКРАЇНИ

РОЗДІЛ 2

ВІДМЕЖУВАННЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ ВІД СУМІСНИХ ЗЛОЧИНІВ

2.1. Відмінності перевищення меж необхідної оборони від стану необхідної оборони

НУБІП УКРАЇНИ

Для кваліфікації умисного вбивства як вчиненого при перевищенні меж необхідної оборони, передусім необхідно встановити, що винний знаходився у стані необхідної оборони, тобто смерть заподіяна особі, яка посягала на права та інтереси особи, суспільні інтереси та інтереси держави. При цьому повинні бути наявними умови правомірності необхідної оборони, які відносяться до нападу, та порушені умови, які відносяться до захисту (має місце не перевищення меж необхідної оборони).

Під необхідною обороною, як зазначалося, законодавець розуміє дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ст. 36) [32].

Перевищенням меж необхідної оборони відповідно до ч. 3 ст. 36 КК України визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту [32].

У процесі кваліфікації злочину за ст. 118 КК України, необхідно виокремити низку ознак: наявність стану необхідної оборони; явна, очевидна невідповідність захисних дій характеру і ступеню суспільної небезпечності посягання; явна, очевидна невідповідність захисних дій обстановці вчинення посягання і захисних дій [1, с. 203-204]. Перевищення меж необхідної оборони, пов'язане із заподіянням нападникові легких або середньої тяжкості тілесних

ушкодження, закон не розглядає як заподіяння тяжких наслідків, і таке перевищення не визнається злочином. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не тягне кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає (ч. 5 ст. 36 КК). І нарешті, не має значення кількість осіб, які намагались здійснити насильницьке вторгнення у житло чи інше приміщення, наявність чи відсутність у них зброї [15, с. 199].

Вивчення літературних джерел, присвячених явищу необхідної оборони, дало змогу зробити висновок про відсутність серед вчених одностайності щодо визначення ознак перевищення меж необхідної оборони. Так, колектив авторів підручника з кримінального права (А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К.

Гришук та ін.) до таких відносить: наявність стану необхідної оборони; явна, очевидна невідповідність захисних дій характеру і ступеню суспільної небезпечності посягання; явна, очевидна невідповідність захисних дій обстановці вчинення посягання і захисних дій [27, с. 203-204]. Дещо інший

перелік, хоча й схожий за своєю сутністю пропонує Т. В. Столяр: особа перебуває в стані оборони від суспільно небезпечного, дійсного й наявного посягання та з метою захисту законних прав й інтересів заподіює шкоду особі, яка посягає; заподіяна шкода є тяжкою; заподіяння смерті або тяжкого тілесного ушкодження явно не відповідає небезпечності посягання або

обстановці захисту; шкода заподіюється умисно, тобто той, хто обороняється, усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння як такого, що перевищує необхідне й достатнє для негайного відвернення чи припинення посягання, передбачає суспільно небезпечні наслідки – тяжку шкоду, яка не зумовлена небезпечністю посягання та обстановкою захисту, а також бажає заподіяння такої шкоди тому, хто здійснює посягання, або свідомо прагне до її настання [58, с. 91].

Така ситуація, на наш погляд, обумовлюється законодавчою невизначеністю та застосуванням низки оціночних понять у положеннях ст. 36 Кримінального кодексу (далі-КК) України. А вже, як відомо, регулювання інституту необхідної оборони як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння забезпечується ст. 36 КК України розміщеною у розділі з відповідною назвою «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» [32]. При цьому, проаналізувавши положення даної статті можна зробити висновок про те, що чіткий перелік ознак перевищення меж необхідної оборони у ст. 36 КК України відсутній.

Згідно позиції вітчизняного законодавця викладеній у ч. 1 ст. 36, «необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом загодіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони» [32]. Звідси випливає, що до ознак перевищення крайньої оборони можна віднести, насамперед, перевищення меж шкоди необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання. При цьому, жодних меж необхідності та достатності не конкретизовано.

У ч. 3 ст. 36 КК України зазначається, що «перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне загодіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 цього Кодексу» [32]. Тобто це умисна дія. У даному контексті важливо зазначити, що умисне загодіяння шкоди можливо не тільки при прямому умислі, а й при непрямому умислі. Таким чином, той, хто обороняється, усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння як такого, що перевищує необхідне і

достатнє для негайного відвернення чи припинення посягання; передбачає суспільно небезпечні наслідки - тяжку шкоду, яка не обумовлена небезпечністю посягання та обставинкою захисту; бажає заподіяння такої шкоди тому, хто здійснює посягання, або ж свідомо припускає її настання [57,

с. 157].

Що ж стосується такої ознаки як «тяжка шкода», то такою за чинним законодавством визнається заподіяння смерті або тяжкого тілесного ушкодження. Це означає, що заподіяння в стані необхідної оборони середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження, морально, а тим більше й матеріальної шкоди незалежно від її розміру, особі, яка посягає, завжди перебуває в межах необхідної оборони [57, с. 158].

Звісно, оскільки життя людини є найвищою цінністю в державі, вказана кримінальна відповідальність обґрунтована. Проте, у нормі ч. 1. ст. 36 йде мова про захист охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання. У вказаному положенні законодавець не конкретизує ті законні права та інтереси (особи, іншої особи, суспільства, держави), які попадають під захист, тобто ними можуть виступати будь-які законні права та інтереси. Тобто, на сьогодні, дії в стані необхідної оборони, спрямовані на заподіяння шкоди особі, що посягає, можуть виявлятися в заподіянні тілесних ушкоджень, позбавленні волі, спричиненні матеріальних збитків, і навіть - у позбавленні життя [57, с. 158].

Однак, що має варто розуміти під «тяжкою шкодою, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обставинці захисту» у КК не роз'яснюється. Як слушно зауважує Т. В. Столяр, в стані необхідної оборони, особі важко визначити, якою повинна бути та «мінімальна шкода», спричинення якої буде «достатньою» для відвернення посягання. Важливо, щоб ця шкода не була явно невідповідною у порівнянні з відверненою шкодою, а не «мінімально можливою» [57, с. 158]. Оцінювання поняття «явності» невідповідності характеру і ступеня суспільної небезпечності

здійснюваного посягання є одним з найбільш складних питань в аспекті кваліфікації діянь особи за ст.36 КК України [57, с. 159].

Варто відмітити, що в стані необхідної оборони, особі важко визначити, якою повинна бути та «мінімальна шкода», спричинення якої буде «достатньою» для відвернення посягання. Важливо, щоб ця шкода не була явно невідповідною у порівнянні з відверненою шкодою, а не «мінімально можливою». Явно – означає, що особа, яка захищається, точно, достовірно знає про надлишковість такої шкоди в конкретних умовах, розуміє, що посягання може бути відвернено або припинено і через заподіяння меншої шкоди нападнику. Відповідність же шкоди небезпечності посягання або обстановці захисту визначається з урахуванням тих самих критеріїв, що й при визначенні розміру шкоди в стані необхідної оборони. Таким чином, явне,

тобто очевидне, безперечне, різке, значне, яке не підлягає сумніву, що не вимагає додаткового тлумачення невідповідність захисту характеру і ступеня суцільної небезпечності посягання означає заподіяння нападаючому надмірної, абсолютно непотрібної, не викликані обставинкою тяжкої шкоди.

Враховуючи те, що поняття «явна невідповідність» завданої шкоди небезпечності посягання або обстановці захисту є категорією оціночною, що може на думку різних осіб, в тому числі адвоката, правоохоронних органів чи навіть суду та, бути досить різною, пропонуємо внести зміни до кримінального закону, вказавши, що така «явна невідповідність» повинна бути явною саме

для особи, яка здійснює захист від посягання, з позиції її оцінки нею саме під час необхідної оборони. Враховуючи те, що вказана ознака є досить вагомим для встановлення ознак перевищення меж необхідної оборони, а правоохоронна та судова система України перебувають у реформуванні в напрямку збільшення гарантій захисту прав людини, дане положення також сприятиме й розвитку змагальності судового процесу в Україні [58, с. 158-159].

Ст. 36 КК України має загальний характер і належним чином не роз'яснює усіх особливостей оборони. З огляду на це, цілком логічною

видається ситуація щодо проблемності кваліфікації діянь за статтями 118, 124.

Так, зокрема, проаналізувавши судову практику згідно вирішення вищезазначених питань слід зауважити, що в усіх випадках, коли особа, реалізуючи право на правомірну оборону, заподіє смерть нападнику, подібне діяння кваліфікується згідно ст. 118 КК України, як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, незалежно від цінності блага, на яке було вчинено суспільно небезпечне посягання і щодо якого застосовувалася необхідна оборона [19, с. 30].

Зауважимо, що аби встановити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні враховувати не тільки відповідність або невідповідність зброї захисту і нападу, а й характер небезпеки, яка загрожувала особі, що захищалася, і обставини, які могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини [51].

Оскільки такі межі мають початок і кінець, то заподіяння шкоди до чи після них можна розглядати як заподіяння шкоди поза встановленими межами.

Тому вихід поза них свідчить лише про те, що шкоду заподіяно за відсутності відповідної на те підстави. Прикладом такого виходу за межі може слугувати так звана «передчасна» або «запізніла» необхідна оборона. У разі передчасної оборони шкоду заподіюють тоді, коли ще не виникло підстав для цього, а в разі запізнілої – після того, як підстава вже перестала існувати і в заподіянні шкоди явно не існує потреби. За обох цих умов відповідальність за заподіяну шкоду слід визначати на загальних підставах [58, с. 92].

Особливістю кримінального правопорушення, вчиненого з перевищенням меж необхідної оборони, є специфіка його мотиву, а саме прагнення захистити інтереси особи, держави, суспільні інтереси, життя, здоров'я чи права того, хто обороняється, чи іншої особи від суспільно небезпечного посягання. Намір захистити особисті чи суспільні інтереси від злочинного посягання є визначальним мотивом не тільки у разі необхідної

оборони, а й при перевищенні її меж. При цьому перевищення меж оборони може бути зумовлено й іншими мотивами, наприклад наміром розправитися з нападником через учинений ним напад, тощо. Проте існування різних мотивів

не змінює того, що мотив захисту є основним стимулом, який визначає

поведінку особи, яка перевищила межі необхідної оборони. Мотивація дій

винного при перевищенні меж необхідної оборони має бути в основному

зумовлена захистом від суспільно небезпечного посягання охоронюваних

законом прав та інтересів. Отже, для вирішення питання про кваліфікацію

складу злочину, пов'язаного з умисним позбавленням життя особи, зокрема

щодо відсутності чи наявності стану необхідної оборони, перевищення її меж,

суд у кожному випадку, враховуючи конкретні обставини справи, повинен

здійснити порівняльний аналіз та оцінити наявність чи відсутність акту

суспільно небезпечного посягання й акту захисту, встановити їх

співвідношення, відповідність чи невідповідність захисту небезпечності

посягання [51].

Пункт 5 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про необхідну оборону» №1 від 26.04.2002 року визначає,

що для того, щоб встановити наявність або відсутність ознак перевищення меж

необхідної оборони, суди мають враховувати не лише відповідність чи

невідповідність знярядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що

загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, які могли вплинути на

реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість,

неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні

фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини. Якщо суд визнає, що

в діях особи є перевищення меж необхідної оборони, у вирокі слід зазначити,

в чому саме воно полягає [51]. Аналіз судової практики дозволяє

стверджувати, що суди таку вимогу виконують. Так, Олександрівський

районний суд Кіровоградської області у своєму вирокі від 3 серпня 2021 року

зазначив: «Обвинувачена, з метою захисту свого життя та здоров'я, розуміючи

фізичну перевагу потерпілого над нею, взяла у праву руку одне дерев'яне

поліно (щіпку), яке знаходилося у відрі на підлозі, після чого, застосовуючи власну фізичну силу, спричинила потерпілому, шкоду, яка явно не відповідає характеру та небезпеці посягання на її життя та здоров'я, (...) які призвели до розвитку загрозливих для життя явищ, і відносяться до категорії тяжких тілесних ушкоджень, та призвели до смерті потерпілого ...» [25].

Потрібно мати на увазі, що представники влади, працівники правоохоронних органів, члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовці не підлягають кримінальній відповідальності за шкоду, заподіяну при виконанні службових обов'язків по запобіганню суспільно небезпечним посяганням і затриманню правопорушників, якщо вони не допустили перевищення заходів, необхідних для правомірного затримання злочинця.

Слід відрізнити необхідну оборону від уявної, під якою розуміється заподіяння шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, але особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, помилково припускала наявність такого посягання.

При уявній обороні кримінальна відповідальність за заподіяну шкоду виключається лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала й не могла усвідомлювати помилковість свого припущення. Питання про те, чи дійсно в особі були підстави для помилкового висновку про наявність суспільно небезпечного посягання, вирішується з урахуванням конкретних обставин справи.

Якщо ж особа в обстановці, що склалася, не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковість свого припущення щодо реальності суспільно небезпечного посягання, але перевищила межі захисту, який потрібно було застосувати, її дії мають розцінюватись як перевищення меж необхідної оборони. У такому разі кримінальна відповідальність можлива лише за статтями 118 і 124 КК. Коли ж особа не усвідомлювала, але могла

повідомити відсутність реального посягання, її дії кваліфікуються як заподіяння шкоди через необережність [51].

Важливим моментом при вирішенні питання про перевищення меж необхідної оборони є питання про встановлення реального співвідношення сил нападаючого та особи, що захищається. Даючи оцінку інтенсивності посягання, не можна не враховувати особу нападаючого та їх відносини. Так, наприклад, якщо він знайомий особі котра захищається, як хуліган і дебошир, у якого постійно трапляються якісь проблеми з Законом, володіє значною фізичною силою або спеціальними навичками рукопашного бою, то ми допускаємо, що проти посягання такої особи можливе застосування більш дієвих заходів захисту. І навпаки, коли особа, що захищається знає нападаючого, як фізично слабку людину, то при такому посягання дії можуть бути кваліфіковані, як перевищення меж необхідної оборони, оскільки для відвернення нападу не потрібно прикладати значну кількість зусиль.

Необхідно відмітити що важливе значення мають місце, час і вся обстановка, в якій відбувається посягання. Посягання, вчинене вночі, у відлюдному місці, часто вимагає більш рішучих засобів захисту, ніж те, що вчиняється вдень на багатолюдній вулиці [58, с. 160].

Як слушно зауважується в науковій літературі, відсутність у ст. 36 КК України чітких формулювань призводить до неоднозначності їх розуміння, що стримує практичну реалізацію права на необхідну оборону. Адже хоча, з одного боку, законодавство наділяє правом захищатися, з іншого – треба враховувати межі необхідної оборони, щоб з потерпілого не перетворитися в нападаючого [38, с. 5]. З огляду на вказане, цілком погоджуємося щодо необхідності удосконалення нині чинної редакції ст.36 КК України на якій наголошує низка науковців [38, с. 5; 19, с. 30]. Зокрема, доцільно було б доповнити ст. 36 КК України [32] вичерпним переліком ознак перевищення меж необхідної оборони та двома примітками з визначенням критерій визначення меж необхідної і достатньої шкоди та явної невідповідності шкоди небезпечності посягання або обстановці захисту.

Таким чином, досі залишається актуальним розмежування, яке міститься у постанові пленуму «Про судову практику у справах про необхідну оборону» від 26.04.2002 року [51]. Верховний Суд України вважає, що «стан необхідної

оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди. При з'ясуванні наявності такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як реальну.

Перехід використовуваних при нападі зброяць або інших предметів від нападника до особи, яка захищається, не завжди свідчить про закінчення посягання» [51].

Тоді як «перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає

небезпечності посягання або обстановці захисту, а згідно з ч. 2 ст. 38 КК перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, - умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає

небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця. У зв'язку з цим кримінальна відповідальність за такі дії настає лише у випадках, спеціально передбачених статтями 118 та 124 КК. Коли при перевищенні меж необхідної оборони чи заходів, необхідних для затримання злочинця, заподіяно тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть, дії винного за відсутності

умислу на позбавлення потерпілого життя належить кваліфікувати за ст. 124 КК» [51].

Таким чином, стан необхідної оборони є більш широкою кримінально-правовою категорією. Згідно даного узагальнення ВСУ існують винятки із загального правила про те, що при необхідній обороні особа, що захищається, повинна додержуватися визначеної межі, завдаючи шкоду посягаючому.

Цими винятками є – напад озброєної особи, напад групи осіб або протиправне насильницьке вторгнення у житло чи інше приміщення. У таких випадках шкода, заподіяна особі, яка посягає, не обмежена ніякими межами, аж до

позбавлення посягаючого життя. Відповідно, в стані необхідної оборони завжди є умисел на спричинення певних наслідків, які мають бути рівноцінними, або меншими за ступінь існуючої загрози. При перевищенні меж необхідної оборони умисел відсутній, а потерпілому спричиняються тяжкі тілесні ушкодження, які призводять до його смерті.

Таким чином, в стані необхідної оборони можуть бути вчинені інші дії, які містять суспільну небезпеку і не відносяться до нанесення тілесних ушкоджень. Наприклад, нанесення шкоди майну нападника (роззброєння шляхом пошкодження зброя злочину), протиправне заволодіння транспортним засобом нападника чи третіх осіб (втеча), погроза вбивства.

2.2. Відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони від умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання

Проблемним наразі також залишається питання відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони від умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання. Однак між цими складами кримінальних правопорушень є істотні відмінності. Неоднаковий ступінь їх суспільної небезпеки. Хоча законодавець відносить їх до убивств за пом'якшуючих обставин і різко знижує покарання за їх вчинення в порівнянні з іншими умисними вбивствами, він встановлює за заподіяння смерті при перевищенні меж необхідної оборони більш м'яке покарання, ніж за її заподіяння в стані сильного душевного хвилювання. Так, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони карається виправними роботами терміном до двох років чи обмеженням волі терміном до трьох років або позбавленням волі терміном до двох років, а умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання — обмеженням волі терміном до п'яти років чи позбавленням волі на той же термін. Це пояснюється тим, що другий склад кримінального правопорушення є більш небезпечний, ніж перший.

Спробуємо з'ясувати відмінності вказаних злочинів. Розпочати варто з об'єктивної сторони. Зокрема, з обставинки – стану необхідної оборони та стану сильного душевного хвилювання.

Поняття необхідної оборони нами було розглянуто вище.

Щодо поняття «сильне душевне хвилювання», то в науковій літературі станом сильного душевного хвилювання визнається емоційний стан особи у виді страху, гніву, сильного стресу чи фрустрації, який обмежує її здатність усвідомлювати свої дії або бездіяльність та (або) керувати ними під час вчинення нею передбаченого Кримінальним кодексом суспільно небезпечного діяння [26, с.524].

С. Шишков, аналізуючи поняття «стан сильного душевного хвилювання», вказує на те, що якщо введення цього терміна в кримінальне законодавство було обумовлено науковими досягненнями XIX-XX сторіч, то на сьогодні слово «Душевне», як синонім слова «психічне» з урахуванням сучасної термінології, яка використовується в галузі психології, звучить застаріло та архаїчно. З цього приводу треба вказати на деяку непослідовність самого законодавця, який у ч. 1 ст. 121 КК України серед ознак тяжкого тілесного ушкодження, на відміну від ч. 1 ст. 101 КК УРСР 1960 р., говорить вже не про душевну хворобу, а про психічну. Аналогічна заміна термінів відбулася і при визначенні поняття неосудності в ст. 19 КК України. Натомість у згаданих вище статтях (ч. 4 ст. 36, ч. 3 ст. 39, п. 7 ст. 66, 116, 123 КК України)

знову згадується про душу людини, а не про її психіку. Враховуючи вказані вади цього терміна, пізніше в науковій літературі з кримінального права поняття «стан сильного душевного хвилювання» все частіше стали зіставляти з психологічним поняттям «афекту» або «фізіологічного афекту», якому властиві такі ознаки, як: раптовість виникнення, вибуховий характер емоційної розрядки, специфічні та глибокі психічні зміни, які разом із тим залишаються в межах осудності. Такий підхід, як вважає В. М. Бурдін, має очевидні переваги. Він дозволяє не вишукувати характеристики значимого в кримінально-правовому аспекті емоційного стану серед побутових понять та

уявленні, а запозичити такі характеристики безпосередньо з психології, де вони були або вже розроблені, або їх пошук мали цілеспрямовано проводити вчені-психологи [8, с.44-45]. Це, на думку С. Шишкова, призвело до того, що згодом

у літературі «стан сильного душевного хвилювання, що раптово виникнув»

стали ототожнювати за своїм змістовно-психологічним боком з «фізіологічним афектом» [74, с.24-25].

Слід зазначити, що ототожнення понять «стан сильного душевного хвилювання» та «фізіологічний афект» досі має місце в юридичній практиці.

Такий підхід некоректний і може призвести до судових помилок і нехтування

принципом індивідуалізації покарання [75, с.118]. Цілком погоджуємося з

думкою О. В. Шуляра у тому, що таке формулювання не є цілком коректним,

оскільки конфліктна ситуація в день скоєння злочину відбувалася на тлі вже

сформованого та довготривалого стану фрустрації, а не призвела до його

формування; ситуація призвела лише до реалізації емоційної розрядки [75,

с.115-116]. Підтримуємо автора й у тому, що зазначені неточності потребують

звертання до теорії питання. Що є афектом та які психологічні механізми його

виникнення? У Великому енциклопедичному юридичному словнику термін

«афект» (від лат. affectus – хвилювання, пристрасть) визначається як

психічний стан, ознакою якого є домінування певної емоції, що зумовнює

особливості сприймання подразників і характер дій особи. Обсяг поняття

охоплює всі афективно забарвлені психічні стани, незалежно від їх глибини,

плинності та інших ознак. Виділяють стеничні (радість, екстаз, гнів, ненависть,

лють) та астеничні (слабкість, безсилля) афекти; за динамічними

особливостями виділяють афективний стан як поступово зростаючу емоційну

напруженість і як короточасну бурхливу реакцію [9, с. 44].

Характерними рисами афекту виступають.

а) бурхливий зовнішній прояв;

б) короточасність;

в) певна «неусвідомленість» переживання;

г) різко виражений дифузійний характер.

Важливо, що сильні афекти захоплюють особистість повністю [40, с. 36].

Незважаючи на те, що у науковій літературі можна зустріти позицію щодо отождення понять «стан сильного душевного хвилювання» та

«фізіологічний афект», на сьогодні більшість науковців вважає, що поняття

«стан сильного душевного хвилювання» не тотожне ні поняттю «афект», ні

поняттю «фізіологічний афект». Стан сильного душевного хвилювання

пропонують розглядати як поняття, яке за своїм обсягом ширше і охоплює

поняття «афект» та «фізіологічний афект», але не вичерпується ними. Інші

науковці йдуть ще далі і вказують, що стану сильного душевного хвилювання

як кримінально-правовому терміну в психології відповідають терміни

«емоція» й «афект», які зіставляють як загальне та спеціальне. Тобто до стану

сильного душевного хвилювання відносять не тільки афекти, але й інші

емоційні стани, які виникли внаслідок неправомірних дій потерпілого та

характеризуються особливо великою силою їх прояву, що відрізняє їх від

інших емоцій. Адже, в літературі з психології вказується, що суттєво

зменшувати здатність людини усвідомлювати свої діяння та (або) керувати

ними можуть не тільки афекти, але й інші сильні емоційні стани, які не

наділені всіма феноменологічними ознаками афекту. Тому до такого стану

можна віднести гнів, страх, тривогу чи інші подібні емоції, якщо вони були

виклика і неправомірними діями потерпілого та досягли певної сили. І

різновидом емоційного стану, який досягнув рівня афекту, є так званий

фізіологічний афект [8, с.51].

Як бачимо, поняття фізіологічного афекту виявляється не досить для

того, щоб описати та кваліфікувати всі випадки емоційних станів, що

обмежують здатність людини усвідомлювати свої діяння та (або) керувати

ними. Оскільки існує цілий клас емоційних станів, які суттєво обмежують ці

здатності, проте які не можуть бути віднесені до афектів. Тож можна

стверджувати, що поняття «стан сильного душевного хвилювання» є найбільш

широке за обсягом поняття та охоплює собою різні емоційні стани, що досягли

великої сили. Різновидом таких станів є афект, і вже різновидом афекту є

фізіологічний афект. Таким чином, вказані поняття співвідносяться між собою як загальне, родове, видове та особливе. Проте у всіх цих міркуваннях є принаймні два суттєвих недоліки. По-перше, незважаючи на те, що поняття «стан сильного душевного хвилювання» є кримінально-правовим і його виникнення пов'язується законодавцем із певними протиправними чи аморальними діями потерпілого, з психологічного погляду, немає жодного значення, чим було обумовлено виникнення афекту, фізіологічного афекту чи будь-якої іншої сильної емоції, яка зменшує здатність особи усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. Тому вказувати на те, що емоція, афект чи фізіологічний афект відповідатиме стану сильного душевного хвилювання як кримінально-правовому поняттю лише тоді, коли вказані психічні стани були обумовлені протиправною чи аморальною поведінкою потерпілого, неправильно. По-друге, як уже зазначалося вище, неможливо відшукати адекватний психологічний термін як заміну кримінально-правового терміна «стан сильного душевного хвилювання» з урахуванням того, що психологічній науці він невідомий [8, с.52].

В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько визначають афект як клас емоцій (поряд з настроями і почуттями), як переживання, що вирізняються різко вираженою інтенсивністю і відносною короткочасністю [40]. В емоціях, як формах відображення реального світу, відображається суб'єктивне ставлення людини до різних об'єктів навколишньої дійсності. Емоції – це особливий клас психічних процесів, пов'язаних із потребами і мотивами, які відображають у формі безпосередніх чуттєвих переживань значимість діючих на людину явищ та ситуацій.

Варто погодитися з думкою О. В. Авраменка, що:

- а) стан сильного душевного хвилювання, як емоційний стан особи під час вчинення злочину, має істотний вплив на обрання виду та строку покарання;
- б) стосовно призначуваного за такі злочини покарання суд керується з-поміж інших принципом справедливості;

В основною помилкою, яку допускають суди при розгляді кримінальних проваджень про злочини аналізованого виду, є подвійне врахування стану сильного душевного хвилювання (і як обставини, яка пом'якшує покарання, і як ознаки складу злочину) [1].

Крім того, стан сильного душевного хвилювання за статтею 116 КК України може бути викликаний як протизаконним насильством, так і систематичним знущанням або тяжкою образою. Стаття ж 118 КК України застосовується виключно тоді, коли є стан необхідної оборони, а за його відсутності – стаття 116 КК України [56, с. 173].

Слід зазначити, що стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди. При з'ясуванні наявності такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як реальну. Перехід використуваних при нападі знарядь або інших предметів від нападника до особи, яка захищається, не завжди свідчить про закінчення посягання. При розгляді справ даної категорії суди повинні з'ясувати, чи мала особа, яка захищалася, реальну можливість ефективно відбити суспільно небезпечне посягання іншими засобами із заподіянням нападникові шкоди, необхідної і достатньої в конкретній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання [51].

На відміну від умисного вбивства, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 116 КК, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 118 КК, є мотив діяння - захист винною особою охоронюваних законом прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання. Так, апеляційний суд, спростовуючи доводи апеляційної скарги прокурора про мотив вчинення ОСОБА_1 злочину (наявність між обвинуваченою та потерпілим неприязних відносин, умисне нанесення нею умисного удару в життєво важливий орган, а не з метою захисту), врахував те, що остання нанесла потерпілому лише один удар ножем; обвинувачений

відповідно до висновку експертизи наніс обвинуваченій не менш ніж 8 ударів у тому числі в голову і саме удари ОСОБА_2, а фактично напад на обвинувачену, передували нанесенню ОСОБА_1 удару ножем; сутичка між

обвинуваченою та потерпілим, який перебував стані алкогольного сп'яніння,

тривала на протязі незначного часу; як пояснювала обвинувачена під час

судового розгляду в судах першої та апеляційної інстанції, вона, намагаючись

врятуватись та захиститись, нанесла потерпілому удар ножем після

спричинення їй ОСОБА_2 декількох ударів по обличчю, голові, ниркам

кулаками, а також одного удару по голові сковородою; сам потерпілий значно

більший обвинуваченої, раніше притягувався до кримінальної

відповідальності за вбивство, про що вона знала, сама ОСОБА_1 намагалась

врятувати ОСОБА_2, допомогла йому сісти на підлогу та притулитися до

стіни, намагалась прикрити рукою рану на шії, побігла до сусідів з метою

взяти телефон та викликати швидку медичну допомогу і поліцію; огляд місця

події проведений через незначний проміжок часу фактично підтвердив

обставини скоєного як пояснювала обвинувачена (у тому числі щодо ударів

сковорідкою).

Також, апеляційний суд, досліджуючи наявні у матеріалах провадження

докази, підставно визнав необґрунтованими доводи прокурора про те, що

ОСОБА_1 під час інкримінованого їй злочину мала вільний простір на кухні

та можливість уникнути подальшого насильства з боку ОСОБА_2, оскільки

останній, маючи значну перевагу у силі та зрості, в момент конфлікту на кухні

не випускав ОСОБА_1 з приміщення, тримав її за волосся, наніс тілесні

ушкодження, в тому числі і сковородою, що об'єктивно вказує про

неможливість обвинуваченої покинути приміщення. При цьому, як правильно

вказав суд апеляційної інстанції, право на оборону від суспільно небезпечного

посягання є абсолютним, його має кожна особа незалежно від того чи може

вона уникнути посягання шляхом втечі, звернення за допомогою до

правоохоронних органів та інших осіб [23].

Таким чином, на відміну від умисного вбивства, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 116 КК, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 118 КК, є мотив діяння – захист винною особою охоронюваних законом прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання. Крім того, у злочинах за ст. 116 КК України, може бути розрив у часі між неправомірними діями потерпілого й умисним вбивством у тих випадках, коли цей розрив був обумовлений явищем нагромадження негативних емоцій з боку винного, який перебуває в стані сильного душевного хвилювання. А за ст. 118 – не може бути розриву у часі.

Результати дослідження судових справ свідчать, що в переважній більшості випадків суди правильно вирішують питання, пов'язані з кваліфікацією умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання. Кваліфікуючи діяння за ст. 116 КК, суди переважно керуються роз'ясненнями, викладеними у пункті 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого 2003 року № 2 "Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи".

Зокрема, суб'єктивна сторона вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, відповідальність за які передбачено статтями 116 і 123 КК, характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними. Такий стан характеризується, по-перше, раптовістю його виникнення, по-друге, тим, що він спричинений протиправною поведінкою потерпілого, різновидами якої є протизаконне насильство, систематичне знущання та тяжка образа.

Наприклад, вироком Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 03 жовтня 2014 року Г. визнано винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ст. 116 КК, зокрема у тому, що вона, перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконних насильницьких дій щодо неї з боку потерпілого, які полягали у погрозі вбити її, нанесенні побоїв та зневажливому ставленні до підсудної,

умисно завдала один удар кухонним ножем потерпілому зверху вииз у верхню діянку зліва, чим спричинила смерть потерпілого. Кваліфікуючи дії підсудної Г. за ст. 116 КК, Самбірський міський районний суд Львівської області у виреку

від 03 жовтня 2014 року зазначив, що вина Г. в умисному вбивстві, вчиненому в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства та систематичного знущання з боку потерпілого, підтверджується:

1) висновком комплексної комісійної судової психолого-психіатричної експертизи про те, що підсудна перебувала у стані фізіологічного афекту у формі підвищеного нехоемоційного збудження, що є психологічною підставою для висновку про стан сильного душевного хвилювання;

2) даними протоколів допитів свідків, згідно з якими ситуація, яка передувала вчиненню злочину, супроводжувалась зневажливим ставленням до неї з боку потерпілого та нанесенням їй побоїв дерев'яним кріслом, що також підтверджено протоколом огляду місця події та висновком судово-медичної експертизи, з якого вбачається, що у підсудної виявлено множинні тілесні ушкодження;

3) даними протоколу допиту підсудної, показання якої узгоджуються з іншими доказами у кримінальному провадженні. Ухвалою Апеляційного суду Львівської області від 24 лютого 2015 року вирок суду першої інстанції залишено без змін [64].

Стан сильного душевного хвилювання може бути зумовлений наявністю афекту, що виникає під впливом зовнішніх чинників - фізіологічного (короткочасного хворобливого розладу психічної діяльності непсихічного рівня) або патологічного (короткочасного хворобливого розладу психіки).

Відповідно до правової позиції Верховного Суду України, викладеної у постанові від 22 січня 2015 року у справі №5-39кс14, дії, які вчиняються в афектованому стані, мають особливий характер. Специфіка таких дій полягає в тому, що вони обмежені в часі, що визначається тривалістю стану фізіологічного афекту. Намір на вбивство тісно пов'язаний зі станом

фізіологічного афекту. У цьому разі він виникає так несподівано, як і стан афекту, а реалізується негайно (відразу), до моменту закінчення цього стану [47].

Тобто стан афекту супроводжує формування і реалізацію злочинного наміру. Формування мотиву і наміру вчинення злочину відбувається завжди непередбачувано та швидко, хоча й не так стрімко, як виникає афект, але неодмінно за неправомірною поведінкою потерпілого й безпосередньо під впливом стану афекту. Наявність афекту певного виду встановлюється під час проведення психіатричної або комплексної психолого-психіатричної експертизи, на підставі висновку якої суд може зробити власний висновок про перебування обвинуваченого на час вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання або відсутність такого стану. Разом із тим суди слушно

враховують, що наявність фізіологічного афекту сама по собі не свідчить про перебування обвинуваченого у стані сильного душевного хвилювання. Зокрема, органами досудового розслідування Ф. пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 КК України, за результатами оцінки таких обставин: після словесного конфлікту під час із потерпілим Ф. завдав йому один удар кухонним ножом у грудну клітку, заподіявши тяжке тілесне ушкодження, небезпечне в момент заподіяння.

Смерть потерпілого не настала завдяки своєчасно наданій медичній допомозі. Відповідно до висновку психолого-психіатричної експертизи Ф.

виявляє ознаки органічного розладу особи та поведінки внаслідок ураження головного мозку з наростаючим психоорганічним синдромом, через що на момент вчинення злочину не був здатний повною мірою усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, оскільки перебував у стані фізіологічного афекту.

Також з акта додаткової стаціонарної комплексної судової психолого-психіатричної експертизи вбачалось, що у Ф. наявні органічні порушення діяльності головного мозку зі зниженням рівня та продуктивності психічних процесів (пам'ять, увага, мислення) послаблений емоційно-вольовий контроль,

схильність до зосередження на негативних переживаннях. Проте Шевченківським районним судом м. Львова дії Ф. були кваліфіковані як закінчений замах на умисне вбивство за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 КК, з огляду на такі обставини:

1) проміжок часу, який минув після словесного конфлікту та замахом на позбавлення життя потерпілого, під час якого обвинувачений цілеспрямовано вирушив за зняттям злочину – кухонним ножем;

2) стан алкогольного сп'яніння обвинуваченого на час вчинення злочину;

3) поведінка потерпілого, що передувала вчиненню злочину, не має ознак насильства, систематичного знущання або тяжкої образи. Вироком Шевченківського районного суду м. Львова від 11 вересня 2014 року Ф. визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 КК, та застосовано примусові заходи медичного характеру [13].

Разом із тим, значна частина суддів вважають, що підставою для висновку про перебування підсудного у стані сильного душевного хвилювання є не лише фізіологічний афект, а й інші стани емоційної напруги, які впливають на здатність особи розуміти значення своїх дій та керувати ними.

Зокрема, вирок Судитвльського районного суду Сумської області Н. засуджено за вчинення умисного вбивства (ч. 1 ст. 115 КК), вчиненого за таких обставин: підсудна умисно нанесла сплячому потерпілому 4 удари обухом

сокири у голову, таким чином позбавивши життя. Обставини, що передували вчиненню злочину, зокрема, те, що потерпілий, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, протягом кількох годин вербально ображав та наносив побої підсудній, яка на той час перебувала на 9-му місяці вагітності, та її малолітній дитині, яку змушував роздягнутись, погрожуючи їй сокирою, а також те, що потерпілий, скориставшись тим, що підсудна втратила свідомість, вчинив згвалтування малолітньої дочки підсудної, суд першої інстанції оцінив як наявність мотиву для умисного вбивства - помсти. Також,

ухвалюючи вирок, суд першої інстанції послався на висновок стаціонарної судово-психіатричної експертизи, згідно із яким підсудна під час вчинення злочину перебувала не у стані фізіологічного афекту, а у стані значної емоційної напруги, викликаной протизаконним насильством потерпілого стосовно неї та її дитини. На підставі викладеного суд першої інстанції дійшов висновку про те, що підсудна не перебувала у стані сильного душевного хвилювання.

Натомість ухвалою Апеляційного суду Сумської області від 24 липня 2013 року вирок Путивльського районного суду Сумської області стосовно Н. змінено на підставі невідповідності висновків суду фактичним обставинам справи, а дії Н. перекваліфіковано на ст. 116 КК та призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 4 роки із застосуванням звільнення від відбування покарання з випробуванням. На думку колегії суддів, протизаконне насильство, яке застосовувалось потерпілим стосовно підсудної та її дитини протягом кількох годин поспіль, викликало у підсудної стан значної емоційної напруги - жаху, який можна вважати передумовою для стану сильного душевного хвилювання, перебуваючи у якому вона вчинила умисне вбивство потерпілого [67].

Таким чином, під час розгляду справ відповідної категорії суди обґрунтовано оцінюють як передумову для виникнення стану сильного душевного хвилювання і фізіологічний афект, й інші стани емоційної напруги.

Інший приклад. Ухвалою Апеляційного суду Миколаївської області від 02 жовтня 2014 року змінено вирок Заводського районного суду М. Миколаєва від 27 січня 2014 року на підставі неправильного застосування кримінального закону, оскільки суд першої інстанції припустився помилки при кваліфікації дій підсудної М., не надавши правильної оцінки висновкам судово-психологічної експертизи. Відповідно до цього висновку у період скоєння злочину М. не знаходилась в стані психологічного (фізіологічного) афекту, а перебувала в стані фрустрації - значного емоційного збудження, що виникло під час конфліктної ситуації, яка передувала злочину, та базувалась на основі

психотравмуючого впливу - агресивної протиправної поведінки потерпілого, який, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, наніс удар в обличчя підсудної, погрожував їй позбавленням життя, розрізав ніжом на ній одяг вимагаючи інтимних стосунків. Такий стан, на думку колегії суддів, є фізіологічною та психологічною передумовою для встановлення ознаки сильного душевного хвилювання. Ухвалою Апеляційного суду Миколаївської області від 02 жовтня 2014 року дії М. перекваліфіковано з ч. 1 ст. 115 КК наст. 116 КК та призначено покарання у виді трьох років позбавлення волі [65].

Необхідною умовою кваліфікації дій особи за статтями 116 і 123 КК є попередня протиправна поведінка потерпілого, виражена у протизаконному насильстві, систематичному знущанні або тяжкій образі. Необхідно зазначити що поняття "протизаконне насильство", "систематичне знущання", "тяжка образа" є оціночним, що зумовлює необхідність встановлення судом їх змісту в кожному окремому випадку. Наприклад, ухвалою Апеляційного суду Миколаївської області від 27 березня 2015 року змінено вирок Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 28 листопада 2013 року, яким Ш. було визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК.

Підставою для зміни вироку колегією суддів Апеляційного суду Миколаївської області стала неправильна юридична оцінка фактичних обставин вчинення злочину. Зокрема, суд першої інстанції, вказуючи на те, що хоча відповідно до висновку судово-психологічної експертизи Ш. перебував у стані фізіологічного афекту, в діях підсудного немає ознаки сильного душевного хвилювання у зв'язку з відсутністю з боку потерпілого як проявів протизаконного насильства, так і систематичного знущання або тяжкої образи. Проте згідно з показаннями обвинуваченого потерпілий наніс йому тяжку образу такими діями: запросивши підсудного до себе під приводом надання послуг з медичного масажу, потерпілий став схилити підсудного до інтимних стосунків, не зважаючи на його вербально висловлене обурення, а також без згоди підсудного потерпілий торкався до інтимних ділянок його тіла. У судовому засіданні був допитаний експерт, який вказав, що відповідно до

індивідуальних психологічних особливостей підсудного, який неодноразово судимий та має особливе ставлення до критеріїв, що існують у кримінальному середовищі, це могло викликати стан сильного душевного хвилювання.

Ухвалою Апеляційного суду Миколаївської області від 27 березня 2015 року дії Ш. кваліфіковані за ст. 116 КК [66].

Така позиція суду значною мірою узгоджується зі змістом пункту 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07 лютого 2003 року № 2

"Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи", відповідно до якого до тяжкої образи слід відносити явно непристойну поведінку потерпілого, що особливо принижує гідність чи ганьбить честь винного або близьких йому осіб. Така образа може бути вчинена в усній чи письмовій формі або шляхом дії. Як правило, тяжка образа супроводжується протизаконним насильством з боку потерпілого.

Питання про те, яку образу вважати тяжкою, вирішується судом у кожному конкретному випадку. При цьому слід враховувати не лише характер образи, а й індивідуальні особливості особи винуватого (наприклад, його підвищену нервову збудливість, пов'язану зі станом здоров'я). Таким чином, явно виражена провокуюча поведінка потерпілого, зокрема створення такої ситуації, яка об'єктивно підштовхує підсудного до вчинення злочину, може бути оцінена як передумова виникнення стану сильного душевного хвилювання. Результати аналізу судової практики свідчать, що в переважній

більшості випадків протиправна поведінка потерпілого, яка передуює вчиненню злочинів, передбачених статтями 116 та 123 КК, полягає у поєднанні проявів насильства, систематичного знушання та тяжкої образи, що зумовлює встановлення судом сукупності ознак без їх диференціації на види протиправної поведінки.

Зокрема, вироком Підгаєцького районного суду Тернопільської області від 03 липня 2014 року С. визнано винуватим у нанесенні умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК). Зокрема, С., зайшовши у гості до сусіда, зустрів там потерпілих

С.Р., С.М., з якими перебував у неприязних стосунках, причиною яких був несплачений борг у сумі 25 грн. Потерпілі, діючи сильно, нанесли йому удари руками в різні частини тіла, спричинивши тілесні ушкодження у виді

трьох синців, після чого пішов додому. Одразу після цього потерпілі кілька разів телефонували підсудному, погрожуючи побити вікна в його будинку та

вимагаючи зустрічі із ним. Ідучи на зустріч із потерпілими, обвинувачений С., перед тим визнавши протизаконного насильства з їх сторони, для самозахисту узяв із собою кухонний ніж. Під час зустрічі потерпілі погрожували йому

фізичною розправою та ображали принизливими словами. Викладене зумовило виникнення у потерпілого стану сильного душевного хвилювання,

під час якого він умисно наніс потерпілим три удари ножем у ділянку спини потерпілому С.Р. та три удари ножем у ділянку грудей і живота потерпілому

С.М., які належать до тяжких тілесних ушкоджень, після чого залишив потерпілих і пішов додому. Відповідно до висновку психолого-психіатричної

експертизи під час вчинення злочину С. перебував у стані фізіологічного афекту і повною мірою не міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати

ними: під час конфліктної ситуації у С. було відмічено наростання негативних хвилювань та афективної напруги з концентрацією всіх уявлень на

травмуючому моменті. Афективна реакція супроводжувалась характерними ознаками звуження свідомості та фрагментарністю сприйняття.

На підставі викладеного суд дійшов висновку, що дії С. необхідно кваліфікувати за ст. 123 КК. С. призначено покарання у виді позбавлення волі

на строк два роки, на підставі ст. 75 КК звільнено від призначеного покарання з випробуванням строком 1 рік [11]

Таким чином, стан сильного душевного хвилювання може бути зумовлений наявністю афекту, що виникає під впливом зовнішніх чинників -

фізіологічного (короткочасного хворобливого розладу психічної діяльності неспіхичного рівня) або патологічного (короткочасного хворобливого розладу психіки).

Також передумовою виникнення стану сильного душевного хвилювання може бути не лише фізіологічний афект, а й інші стани емоційної

напруги, які впливають на здатність особи розуміти значення своїх дій та керувати ними, наприклад, стан сильної емоційної напруги, фрустрації, викликаних протизаконним насильством, тяжкою образою або систематичним знущанням з боку потерпілого. Крім цього, провокуюча поведінка потерпілого, зокрема створення такої ситуації, яка об'єктивно підштовхує підсудного до вчинення злочину, також може бути оціненою як передумова виникнення стану сильного душевного хвилювання.

Таким чином, у результаті проведення дослідження розмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця та умисного вбивства у стані сильного душевного хвилювання, слід відмітити, що у випадках наявності ознак складу злочину передбаченого ст. 118 КК України та ст. 116 КК України, має місце конкуренція привілеюючих ознак між собою.

Перевагу в цьому випадку слід віддати нормі, яка встановлює найбільш привілейований вид злочину.

Таке рішення обґрунтовується, звичайно, тим, що наявність кількох привілеюючих ознак не повинна погіршувати становище особи, порівняно з тим, коли має місце лише одна із них, тобто ст. 118 КК України.

Розмежувальною ознакою складів злочинів, передбачених ст. ст. 116 та 118 КК України, є час. На відміну від умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, дії винного при вбивстві, вчиненому в стані сильного

душевного хвилювання, завжди вчинюються винним уже після того, коли насильство фактично закінчене, але винний перебуває у стані необхідної оборони.

При вивченні судової практики розгляду кримінальних справ цієї категорії ми з'ясували, що санкція ст. 118 КК України в цілому адекватно відображає ступінь суспільної небезпеки аналізованих складів злочинів, а суди застосовують покарання за цей злочин з дотриманням вимог кримінального законодавства.

Зважаючи на сказане, серед перспектив подальших розвідок цього напрямку мають бути й інші проблеми. Деякі моменти залишаються малодослідженими, оскільки в сучасних умовах має бути звернута першочергова увага саме на забезпечення правильної кримінально-правової кваліфікації. Вони є пріоритетними порівняно з іншими питаннями матеріального кримінального права в досягненні мети індивідуалізації відповідальності.

2.3. Відмежування умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони від умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке вчинене при перевищенні меж необхідної оборони

Право на життя гарантується статтею 27 Конституції України, в якій встановлено, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, і що захист життя людини є обов'язком держави. А тому, відмінність тяжкого тілесного ушкодження від вбивства є цілком очевидним, саме за ступенем суспільно-небезпечних наслідків. Відповідно, коли при перевищенні меж необхідної оборони чи заходів, необхідних для затримання злочинця, заподіяно тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть, дії винного за відсутності умислу на позбавлення потерпілого життя належить кваліфікувати за ст. 124 КК.

Об'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке вчинене при перевищенні меж необхідної оборони є здоров'я людини. Деякі автори вважають об'єктом тілесну недоторканість (або недоторканість тіла). Так, П.А. Дубовець зазначає, що при заподіянні тілесних ушкоджень посягання безпосередньо спрямоване на заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини. Саме тому здоров'я людини і є безпосереднім об'єктом тілесних ушкоджень. Між безпосереднім і загальним об'єктом злочину існує нерозривний взаємозв'язок. Посягаючи при тілесних ушкодженнях безпосередньо на здоров'я людини, злочинець посягає і на певні суспільні відносини, оскільки в результаті цього

людина не може нормально жити, бути здоровою. Під час насильницьких дій, що поєднані із заподіянням фізичних страждань, болю, посягання так само, як і в разі заподіяння тілесних ушкоджень, спрямоване безпосередньо на здоров'я потерпілого [18, с. 13]. Об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є життя людини.

Об'єктивна сторона умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке вчинене при перевищенні меж необхідної оборони – проявляється у діяннях спрямованих на завдання тяжких тілесних ушкоджень, а об'єктивна сторона умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони – у позбавленні життя.

Ступінь тяжкості тілесних ушкоджень визначається згідно Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень (далі Правила) [50].

До ознак тяжких тілесних ушкоджень, згідно Правил, відносяться:

- а) небезпека для життя;
- б) втрата будь-якого органу або втрата органом його функцій;
- в) душевна хвороба;
- г) розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину;
- д) переривання вагітності;
- е) невиправне знівечення обличчя [50].

Небезпечними для життя є ушкодження, що в момент заподіяння (завдання) чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозові для життя явища і котрі без надання медичної допомоги, за звичайним своїм перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю.

Запобігання смерті, що обумовлене наданням медичної допомоги, не повинно братися до уваги при оцінюванні загрози для життя таких ушкоджень.

Загрозливий для життя стан, який розвивається в клінічному перебігу ушкоджень, незалежно від проміжку часу, що минув після його заподіяння, повинен перебувати з ним у прямому причинно-наслідковому зв'язку [50].

Кримінальний закон охороняє особу нападника тільки в тому випадку, якщо тим, хто обороняється, допущено перевищення меж необхідної оборони, що виразилося у позбавленні життя нападника, а згідно статті 124 ККУ –

отримання ним тяжких тілесних ушкоджень. Спричинення у таких випадках легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень не тягне кримінальної

відповідальності, що, на нашу думку, було обґрунтовано при перевищенні меж необхідної оборони при захисті особи прав на власність чи інших законних прав та інтересів. Безпосереднім об'єктом аналізованих складів

злочину слід визнати життя та здоров'я особи, яка здійснила суспільно небезпечне посягання, заборонене кримінальним законом. Об'єктом даного

умисного вбивства не може бути життя третіх осіб. Якщо з метою захисту від суспільно небезпечного посягання заподіюється смерть не нападнику, а будь-

якій іншій, не причетній до нападу особі, дії того, хто обороняється, не можуть бути кваліфіковані за статтею 118 ККУ. Не визнаються злочинними дії не

лише потерпілого, а й інших осіб, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади безпосередньо

після вчинення посягання. Дане положення покликане на забезпечення прав, свобод особи, яка зазнала посягання й виступає гарантією на їх відновлення

через подальше здійснення правосуддя. Законодавець зрівняв в одній статті ККУ значення двох різних обставин, які виключають злочинність діяння, адже

затримання особи, що вчинила злочин, є досить самостійною та складною у застосуванні обставиною, що виключає злочинність діяння поряд з

необхідною обороною, а кримінальна відповідальність за вказане, передбачена в статтях 118 та 124 ККУ, – спільна (однакова) [56, с. 171].

Результати аналізу судової практики дають підстави для висновку, що під час встановлення судами наявності стану необхідної оборони виникають

окремі проблемні питання. Згідно з ч. 3 ст. 36 КК України перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої

шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або об'єктановці захисту. Прикладом встановлення у судовому рішенні явної невідповідності

завданої шкоди суспільній небезпеці посягання є ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 28 жовтня 2014 року, постановлена за наслідками апеляційного перегляду вироку Суворівського районного суду м. Херсона від 14 лютого 2014 року [12].

Суворовським районним судом м. Херсона М. визнано винуватим у нанесенні потерпілому Б. тяжкого тілесного ушкодження. При цьому суд виходив із того, що М., реагуючи на скаргу своєї дочки про те, що потерпілий - її знайомий - грубо розмовляв із нею, узявши кухонний ніж, підійшов до потерпілого, внаслідок чого між потерпілим та підсудним розпочався словесний конфлікт, під час чого потерпілий вдарив підсудного рукою, у відповідь на що підсудний наніс декілька ударів у черевну порожнину. Суд апеляційної інстанції не погодився із кваліфікацією дій М. за ч. 1 ст. 121 КК з огляду на таке: під час словесного конфлікту потерпілий першим наніс удар підсудному, від якого той впав на одне коліно, після чого потерпілий натягнув одяг на обличчя підсудного, таким чином позбавивши його можливості бачити дії потерпілого, внаслідок чого підсудний став наосліп наносити потерпілому удари ножем.

Причому вказаний спосіб захисту явно не відповідав характеру і ступеню суспільної небезпеки, оскільки потерпілий для нанесення удару не застосовував жодних знарядь. На підставі викладеного ухвалою Апеляційного суду Херсонської області від 28 жовтня 2014 року вирок суду першої інстанції змінено в частині перекваліфікації дій підсудного М. з ч. 1 ст. 121 КК на ст. 124 КК. [12].

Водночас у судовій практиці мало місце виправдання підсудного, оскільки суд доходив до висновку про відсутність перевищення меж необхідної оборони. Зокрема, вироком Глибоцького районного суду Чернівецької області від 26 листопада 2013 року Р. визнано винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 122 КК, тобто в нанесенні умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження. Так, в ході словесного конфлікту, який переріс у бійку, Р. наніс потерпілому Б. дерев'яною палицею один удар

по пальцях та один удар по ліктію лівій руки. Проте ухвалою колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Чернівецької області від 28 жовтня 2014 року зазначений вирок скасовано,

оскільки суд першої інстанції не надав оцінки доказам стосовно обставин та місця вчинення злочину: зокрема, потерпілий та його брат прийшли на подвір'я підсудного, вчинили сварку, в ході якої потерпілий вдарив підсудного рукою по голові, а його брат став наносити йому удари в різні частини тіла.

Крім цього, потерпілий став погрожувати заповіданням тілесних ушкоджень хворій сестрі підсудного, при цьому тримаючи в руках лопату. Вирвавшись від потерпілого, підсудний схопив дерев'яну палицю, якою наніс два удари по його лівій руці. Зазначені обставини встановлені обвинувальним вироком стосовно потерпілого, ухваленим Ілибоським районним судом Чернівецької області від 24 листопада 2013 року, який суд першої інстанції не взяв до уваги.

На підставі викладеного Апеляційний суд Чернівецької області дійшов висновку, що тілесні ушкодження середньої тяжкості підсудний наніс потерпілому, перебуваючи у стані необхідної оборони від протиправного посягання потерпілого та свідка. При цьому межі необхідної оборони перевищені не були, що зумовлює відсутність у діях підсудного складу злочину. Ухвалою Апеляційного суду Чернівецької області від 28 жовтня 2014 року кримінальне провадження стосовно Р. було закрито [68].

Таким чином, під час розгляду кримінальних проваджень про злочини, передбачені статтями 118 та 124 КК, органу досудового розслідування та суду необхідно встановити обставини, які свідчать про:

- 1) перебування особи у стані необхідної оборони, зокрема, наявності дійсного суспільно небезпечного посягання;
- 2) умисний характер нанесення шкоди потерпілому;
- 3) обстановку захисту - час, місце, співвідношення сил винного та потерпілого;
- 4) співвідношення між ступенем суспільної небезпечності посягання та заповідною шкодою

Як основні напрямки вдосконалення законодавства у сфері самозахисту, пропонується таке: видається доцільним зберегти підхід, що особа має право захисту охоронюваних законом прав та інтересів своїх, іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави. Проте слід переглянути і чітко регламентувати характер захисту, і в цьому аспекті українському законодавцю доцільно частково запозичити підхід зарубіжних держав. На нашу думку, необхідна оборона шляхом заподіяння правоохоронюваним інтересам іншої особи шкоди, окрім тяжких тілесних ушкоджень та смерті, є допустимою при захисті будь-яких охоронюваних законом прав та інтересів своїх, іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави. У той же час стосовно заподіяння посягаючому в процесі захисту тяжких тілесних ушкоджень та смерті слід встановити більш жорсткі правила. Заподіяння смерті, на нашу думку, повинно вважатись правомірним за наявності інших умов, лише у випадку захисту власного чи інших осіб життя, а також при захисті від нанесення тяжких тілесних ушкоджень (у тому числі і в процесі вчинення інших злочинів: розбою, незаконного заволодіння транспортним засобом тощо), зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, які традиційно розглядаються як найбільш суспільно-небезпечні насильницькі посягання. Заподіяння ж тяжких тілесних ушкоджень має визнаватись правомірним також у випадку захисту своєї чи чужої власності;

На наше переконання, питання про відповідальність за умисне заподіяння смерті при затриманні повинно завжди вирішуватись за правилами крайньої необхідності. Якщо смерть заподіяна в межах крайньої необхідності, відповідальність виключається, якщо умови крайньої необхідності не дотримані, – настає відповідальність.

НУБІП УКРАЇНИ

Висновки до розділу 2

Отже, під необхідною обороною розуміються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Разом з тим, перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту.

Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони слід відмежовувати від умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання. Вказані злочини відрізняються за об'єктивною та суб'єктивною стороною. Так, зокрема, якщо вбивство при перевищенні меж необхідної оборони – це вбивство з обов'язковою наявністю стану необхідної оборони, то вбивства в стані сильного душевного хвилювання – це вбивство з обов'язковою наявністю стану сильного душевного хвилювання. Причому у злочинах за ст. 116 КК України, може бути розрив у часі між неправомірними діями потерпілого й умисним вбивством у тих випадках, коли цей розрив був обумовлений явищем нагромадження негативних емоцій з боку винного, який перебуває в стані сильного душевного хвилювання, а за ст. 118 – не може бути розриву у часі. Крім того, на відміну від умисного вбивства, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 116 КК, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 118 КК, є мотив діяння - захист винною особою охоронюваних законом прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання.

Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони також варто відрізнити від умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке вчинене при

перевищенні меж необхідної оборони. Вказані злочини відрізняються, насамперед, за об'єктом злочину. Так, зокрема, якщо об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є безпосередньо життя

особи, то об'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке вчинене при

перевищенні меж необхідної оборони є здоров'я людини, тілесна недоторканість. Відповідно, відрізняються вони й за об'єктивною стороною. Адже, якщо об'єктивна сторона умисного вбивства при перевищенні меж

необхідної оборони передбачає настання суспільно небезпечних наслідків у

вигляді смерті особи, то об'єктивна сторона умисного тяжкого тілесного

ушкодження, яке вчинене при перевищенні меж необхідної оборони – у вигляді тяжкого тілесного ушкодження.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

ВИСНОВКИ

Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про те, що:

1). Загальним об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є суспільні відносини у сфері охорони життя людини. Родовим об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є життя особи. Безпосереднім об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є життя особи, яка своїми діями спричиняє стан необхідної оборони.

Об'єктивна сторона умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони відзначається:

- діями у вигляді посягання на життя іншої людини;
- наслідками у вигляді заповнення їй смерті;
- причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідками;
- певною обстановкою.

Для правильного встановлення змісту об'єктивних ознак складу умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання, обов'язково слід встановити і коло потерпілих від такого складу злочину. Потерпілий визнається факультативною ознакою складу злочину і такою, яка має відношення до об'єкта злочину. Тому від того, наскільки точно встановлено

коло потерпілих у складі досліджуваного злочину, залежить і правильне визначення безпосереднього об'єкта цього складу злочину. Адже якщо відповідно до закону потерпіла особа характеризується певними ознаками, тобто потерпілий є «спеціальним», то він визнається обов'язковою ознакою такого складу злочину і впливає на кримінально-правову кваліфікацію, а отже, і має кримінально-правове значення.

Суспільно небезпечні (злочинні) наслідки відіграють дуже важливу роль при конструюванні тих чи інших складів злочинів, оскільки з вказівкою на них

у законі і реальним їх настанням законодавець пов'язує момент закінчення відповідних суспільно небезпечних діянь. Законодавець при формулюванні норм кримінального права, визначенні суспільної небезпеки злочину, злочинності та караності враховує злочинні наслідки як засіб диференціації кримінальної відповідальності: чим тяжкіші наслідки, тим суворіша відповідальність настає для винної особи. Крім того, залежно від їх настання визначаються і стадії вчинення злочинів, хоча при цьому ще й враховується обсяг реалізації злочинного наміру, однак об'єктивним його проявом завжди залишається злочинний результат [73, с. 253]. Звідси випливає, що суспільно небезпечні (злочинні) наслідки умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони – припинення життя та настання смерті особи, яка своїми діями спричиняє стан необхідної оборони. Тому досліджуваний злочин вважається закінченим з моменту настання смерті потерпілого.

2) Суб'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є фізична, осудна особа, що вчинила злочин перебуваючи у стані необхідної оборони та досягнувши 16 років.

Оскільки неосудні особи не є суб'єктами злочину, то й кримінальної відповідальності бути не може, оскільки не буде й складу злочину, передбаченого статтею 118 ККУ. Адже відповідно до КК України, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Не підлягає покаранню також особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати

покаранню. Проте посягання таких осіб, якщо воно викликане протизаконним насильством з їх боку, може створювати у особи стан сильного душевного хвилювання.

Суб'єктивна сторона умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони може проявлятися у формі прямого або непрямого умислу.

При цьому, особливістю злочину, вчиненого з перевищенням меж необхідної оборони, є специфіка його мотиву, а саме прагнення захистити інтереси особи, держави, суспільні інтереси, життя, здоров'я чи права того, хто обороняється,

чи іншої особи від суспільно небезпечного посягання. Намір захистити

особисті чи суспільні інтереси від злочинного посягання є визначальним мотивом не тільки у разі необхідної оборони, а й при перевищенні її меж. При

цьому перевищення меж оборони може бути зумовлене й іншими мотивами,

наприклад: наміром розправитися з нападником через учинений ним напад,

страхом тощо. Проте існування різних мотивів не змінює того, що мотив

захисту є основним стимулом, який визначає поведінку особи, яка перевищила межі необхідної оборони. Мотивація дій винного при перевищенні меж

необхідної оборони має бути в основному зумовлена захистом від суспільно

небезпечного посягання охоронюваних законом прав та інтересів. У разі, коли

визначальним у поведінці особи було не відвернення нападу та захист, а

бажання спричинити шкоду потерпілому (розправитися), такі дії за своїми

ознаками не становлять необхідної оборони, вони набувають протиправного

характеру і мають розцінюватись на загальних підставах.

3) Під необхідною обороною розуміються дії, вчинені з метою захисту

охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої

особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно

небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди,

необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи

припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж

необхідної оборони. Разом з тим, перевищенням меж необхідної оборони

визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту.

До основних ознак перевищення меж необхідної оборони можна віднести: наявність стану необхідної оборони; заподіяння тяжкої шкоди; заподіяння шкоди з перевищенням меж необхідності та достатності; заподіяння шкоди, що явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту; вина у формі умислу. Дані ознаки доцільно законодавчо закріпити та конкретизувати у положеннях ст.36 КК України.

4) Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони слід відмежовувати від умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання. Вказані злочини відрізняються за об'єктивною та суб'єктивною стороною. Так, зокрема, якщо вбивство при перевищенні меж необхідної оборони – це вбивство з обов'язковою наявністю стану необхідної оборони,

то вбивства в стані сильного душевного хвилювання – це вбивство з обов'язковою наявністю стану сильного душевного хвилювання. Причому у злочинах за ст. 116 КК України, може бути розрив у часі між неправомірними діями потерпілого й умисним вбивством у тих випадках, коли цей розрив був обумовлений явищем нагромадження негативних емоцій з боку винного, який перебуває в стані сильного душевного хвилювання, а за ст. 118 – не може бути розриву у часі. Крім того, на відміну від умисного вбивства, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 116 КК, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 118 КК, є мотив діяння - захист винною

особою охоронюваних законом прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання.

5) Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони також варто відрізняти від умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке вчинене при перевищенні меж необхідної оборони. Вказані злочини відрізняються, насамперед, за об'єктом злочину. Так, зокрема, якщо об'єктом умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони є безпосередньо життя особи, то об'єктом умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке вчинене при

перевищенні меж необхідної оборони є здоров'я людини, тілесна
 недоторканість. Відповідно, відрізняються вони й за об'єктивною стороною.
 Адже, якщо об'єктивна сторона умисного вбивства при перевищенні меж
 необхідної оборони передбачає настання суспільно небезпечних наслідків у
 вигляді смерті особи, то об'єктивна сторона умисного тяжкого тілесного
 ушкодження, яке вчинене при перевищенні меж необхідної оборони – у
 вигляді тяжкого тілесного ушкодження.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та психологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IDA9ZLoPwRkJ:irbisnbuy.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DARD%26P21DBN%3DARD%26Z21ID%3D%26Image_file_name%3DDOC/2008/08aovppa.zip%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1+%&cd=4&hl=uk&ct=clnk&gl=ua (дата звернення: 25.08.2021)
2. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.08. Х., 2004. 181 с.
3. Бандурка І. О. Об'єкт злочину як кримінально-правова категорія. *Право.ua*. 2015. № 2. С. 70-75
4. Бантишев О. Ф. Юридичний інститут необхідної оборони. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 294-296
5. Беззуб І. Необхідна оборона: необхідність оновлення законодавчої бази. *Громадська думка про правотворення*. 2020. № 14 (199). С. 5–11
6. Берзін П. С. Злочинні наслідки в механізмі кримінально-правового регулювання: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 35 с.
7. Борисов В. І. Злочини проти життя і здоров'я: питання кваліфікації / В. І. Борисов, В. Н. Куц. - Х: Консум, 1995. 99 с.
8. Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: Моногр. Л.: ПАІС, 2006. 200 с.
9. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.: Юридична думка, 2007. 953 с.

10. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 29 листопада 2013 року у справі № 212/9159/2012. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/29517977>

11. Вирок Підгаєцького районного суду Тернопільської області від 03 липня 2014 року у справі №605/643/13-к. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/43621886>

12. Вирок Суворовського районного суду м. Херсона від 14 лютого 2014 року у справі №668/13724/14-к. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/44289452>

13. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 11 вересня 2014 року у справі №466/113/14-к. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/40465176>

14. Владимиров В.А. Признаки и квалификация преступлений, совершенных в результате превышения пределов необходимой обороны. Труды Высшей школы МВД. 1958. Вып. 3. С. 161-175.

15. Горожаніна Ю. Проблемні аспекти інституту необхідної оборони. Підприємництво, господарство і право. 2018. №4. С. 197-200.

16. Гришук В. К. Загальний, родовий та безпосередні основні об'єкти злочинів проти життя і здоров'я. Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. 2002. № 1. С. 77-88

17. Дорохіна Ю.А. Развитие понятия об'ективной стороны складу злочину та його теоретичні основи. Юридична наука. 2013. №8. С. 49-551.

18. Дубовец Н. А. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву. М.: Юрид. изд-во, 1964. 159 с.

19. Журавель О. А. Порівняльно-правовий аспект права на самозахист цивільних осіб і поліцейський з урахуванням практики ЄСПЛ. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України. Харків, 2020. С. 26-31.

20 Звечаровский И.Э., Пархоменко С.В. Уголовно-правовые гарантии права на необходимую оборону: монография. Иркутск: Изд-во Иркутского государственного университета, 1997. 334 с.

21. Кабурнеев Э.В. Ответственность за убийство при превышении пределов необходимой обороны: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2002. 22 с.

22 Категорія справи № 202/1614/21: Кримінальні справи (з 01.01.2019); Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97214081> (дата звернення: 25.08.2021)

23. Категорія справи № 397/229/21: Кримінальні справи (з 01.01.2019); Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/98757432> (дата звернення: 25.08.2021)

24 Категорія справи № 507/655/20: Кримінальні справи (з 01.01.2019); Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95218466> (дата звернення: 25.08.2021)

25 Категорія справи № 638/14758/17: Кримінальні справи (з 01.01.2019); Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/93405105> (дата звернення: 25.08.2021)

26. Короленко О. М. Поняття «стан сильного душевного хвилювання» в законодавстві України. Держава і право. №49. С. 520-524.

27. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Гришук та ін.; за заг. ред. О. О. Бандурки. Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. 378 с.

28. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. О. О. Бандурки. Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. 378 с.

29. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. 416 с.

30. Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник / Александров Ю.В., Антипов В.І., Володько М.В. та ін.; Відп. ред. Кондратьєв Я.Ю.; Наук. ред. Клименко В.А. та Мельник М.І. – К.: Правові джерела, 2002. – 432 с.

31. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид. переробл. та допов. К.: Атіка, 2009. 744 с.

32. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 року №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14/conv> (дата звернення: 25.08.2021)

33. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Т. Малайренка та В.В. Сташиса. Харків: ТОВ «Одіссей». 2004. 1148 с.

34. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. М.: Госюриздат, 1960. 244 с.

35. Куц В. Сучасні уявлення щодо змісту окремих об'єктивних ознак складу злочину. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 2(14). С. 102–108.

36. Луцінцова О. М. Суб'єкт умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони. Актуальні проблеми держави і права. 2009. С. 75-80

37. Магарин Н. С., Бараненко Д. В. Суб'єкт преступлення по новому уголовному законодательству Украины. Одесса: Астропринт, 2001. 235 с.

38. Матищевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина. К.: АСК, 2001. 352 с.

39. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ, 2008. 1428

с.

40. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України // за ред. М. Г. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Канон: АСК, 2002. 452 с.

41. **Suzanne D. Strater. The Juvenile Death Penalty: In the Best Interests of the Child? *Loyola University Chicago Law Journal*. Vol. 26. Issue 2.**

Winter 1995, Childlaw Symposium Issue, URL:
<http://lawcommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1568&context=lucj>.

(дата звернення 03.03.2021).

42. Орлов В.С. Суб'єкт преступлення по советскому уголовному праву. М.: Юрид. лит-ра, 1958. 260 с.

43. Пархоменко С.В. Деяния, преступность которых исключается в силу социальной полезности и необходимости. монография. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. 267 с.

44. Плисюк Н. М. Потерпілий у складі умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. Університетські наукові записки. 2017. № 62. С. 93-101

45. Попов А.Н. Обстоятельства, исключющие преступность деяния: монография. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 1998. 260 с.

46. Постанова Верховного Суду колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 20 жовтня 2020 року у справі

201/10870/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92363932?fbclid=IwAR1Kpzz0TvIUMyoWVt4S3vXxM_MdipVD0MLq0nRmkiTu3Z0bb3MLTs0cU
(дата звернення: 20.08.2021)

47. Постанова ВСУ від 22 січня 2015 року у справі №5-39кс14. URL:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/42786359>

48. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 грудня 2015 року у справі № 5-125кс15. URL:

<https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciji/vsu/5-124ks15> (дата звернення: 20.08.2021)

49. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 13 жовтня 2016 року у справі № 554/296514-к. URL:

<https://verdictum.ligazakon.net/document/82703512> (дата звернення: 20.08.2021)

50. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказом МОЗ України від 17 січня 1995 року №6.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0253-95#Text> (дата звернення: 20.08.2021)

51. Про судову практику у справах про необхідну оборону: постанова пленуму Верховного Суду України № 1 від 26 квітня 2002 р. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02#Text> (дата звернення: 20.08.2021)

52. Севрюков В. В., Полегенька О. Р. Наукові та практичні погляди щодо визначення суб'єкта злочину у кримінальному праві України.

Порівняльно-аналітичне право. 2016. №1. С. 289-293.

53. Сотула О. С. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони: порівняльно-правовий аспект. Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. С. 134-136.

54. Сотула О.С. Кримінально-правова охорона життя людини в країнах романо-германської правової сім'ї: ретроспектива, компаративістика, моделювання: монографія. Харків: Видавець Іванченко І.С., 2015. 429 с

55. Столяр Т. В. Кримінально-правова характеристика заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони: автореф. дис. .... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 20 с.

56. Столяр Т. В. Кримінально-правова характеристика заподіяння тяжкої шкоди при перевищенні меж необхідної оборони : дис. .... канд. юрид. наук. 12.00.08. К., 2016. 262 с.

57. Столяр Т. В. Особливості розуміння деяких ознак перевищення меж необхідної оборони за кримінальним правом України. *Публічне право*. 2016. №3 (23). С. 156-162.

58. Столяр Т. В. Перевищення меж необхідної оборони: поняття, ознаки та види відповідальності в разі виникнення експесу. *Юридичний часопис НАВС*. 2015. №2. С. 88-99.

59. Kelly Richards. What makes juvenile offenders different from adult offenders? *Trends & issues in crime and criminal justice*. №. 409. February 2011. URL: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=53264837200> (дата звернення 23.02.2021).

60. Столяр Т. Особливості розуміння деяких ознак перевищення меж необхідної оборони за кримінальним правом України. *Публічне право*. 2016. №3. С. 156-162.

61. Стрельцов Є. Л. Суб'єктивна сторона злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 160-170.

62. Тимейко Б. В. Общее учение об объективной стороне преступления. Ростов: Ростовский гос. университет, 1977. 290 с.

63. Уголовный кодекс Республики Казахстан с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.04.2016 года. URL: <http://online.zakon.kz>. (дата звернення 26.06. 2019).

64. Ухвала Апеляційного суду Львівської області від 24 лютого 2015 року у справі №11-кп/783/29/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43177583>

65. Ухвала Апеляційного суду Миколаївської області від 2 жовтня 2014 року у справі №487/1090/13-к. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/41769002>

66. Ухвала Апеляційного суду Миколаївської області від 27 березня

2015 року у справі №11-кп/784/11/15. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/43349956>

67. Ухвала Апеляційного суду Сумської області від 24 липня 2013 р. у справі №584/609/13-к. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/44394018>

68. Ухвала Апеляційного суду Чернівецької області від 28 жовтня

2014 року у справі № 715/1551/13-к. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/41120954>

69. Філоненко В. В. Ковальова С. С., Перевищення меж необхідної оборони: основні ознаки // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука".

Серія: "Юридичні науки". 2021. — № 5. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-5-7267>

70. Фільштейн Л. М., Фільштейн І. Б. Осудність – як передумова кримінальної відповідальності. Наукові записки. 2014. №16. С. 50-54.

71. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина:

Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Атіка, 2004. 488 с.

72. Храмцов О. М. Кримінально-правова характеристика насильства при необхідній обороні (національний та міжнародний аспект). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія

«ПРАВО». 2019. №28. С. 120-128.

73. Чеботарьова Г. В. Проблеми визначення поняття об'єктивної сторони злочину. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». Том 22 (61). 2009. № 1.

С. 249-254.

74. Шимков С. Установлення «внезапно возникшего сильного душевного волнения (аффекта)». Законность 2002. №11. С. 24-25.

75 Шуляр В. О. Судово-психологічна експертиза фізіологічного афекту: юридичний та психологічний аспекти. Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. 2011. №604. С.114-119.

76. Яцюк А. Р., Чуваков О. А. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони // Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 75-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук (24-26 квітня 2019 р., м. Одеса) / ред.кол.; відп. ред. А. В. Смітюх. Одеса : Фенікс, 2019. С. 67-69.

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України

НУБІП України